

P E S M I V P R O Z I

F E R D O K O Z A K

I.

Še včeraj so topli curki jesenskega dežja zalivali naš vrt in drevje je bilo vse črno kakor s solzami oblito.

Danes pa je v zraku luč, rosna, vse odrešujoča svetloba.

Oblakov ni, oblaki so le mehki, svetlo strmeči spomini.

Luč je dan in dan je luč, ki ne preplavlja sob in hiše; le zunaj, za okni stoji kakor sijajno jezero, ki se samo v sebi tisočero zrcali.

II.

Bodi moja ljubica nocoj, o bodi!

Nebo je kakor morje, v čigar razsvetljenih globinah utripajo venci belih, svetlih, svetlih zvezd.

Veter je razvel trpkih dišav po baržunastih tišinah.

O, bodi moja nocoj!

Bodi mi ljubica, ti prelestna, ti očiščena divjina!

Nobena skrivnost te ne krade očem; vsa si jasna in tvoje razgaljeno telo je kakor dozorel sad.

Pa vendar se roke ne zganejo; zamaknjene v tvoj beli sijaj drhte pred tvojo jarko lučjo.

Bodi moja nocoj!

Pri tebi bi sedel in pil s pogledi tvojo grenko slast, kakor zlato, malce zamišljeno vino, ki zavžito žge.

O, bodi moja ljubica, ti jasna, sijajna, ti čudežna jesenska noč.

III.

Kadar se temni, težki jesenski večeri sklonejo k zemlji, zaidem rad v predmestja, kjer ni luči in so ceste blatne in dolge. Množice trudnih se vračajo v svoje domove in vsak korak je pozdrav domačiji, ki čaka tam nekje, ob tej dolgi cesti. Tam je toplo, tam gori luč.

Temni, težki jesenski večeri!

Včeraj sem hodil med njimi, ki so se vračali tja, kjer gori luč. In naenkrat je vztrepetal nad našimi glavami oster otroški glas: «Mamica!»

Sredi mračnih, neprijaznih hiš se je utrnil v pesem trudnih korakov bel cvet: «Mamica!»

Kadar se temni, težki jesenski večeri sklonejo k zemlji, zaidem rad v predmestja, med množice, ki se vračajo po dolgi cesti. Domače in toplo mi je med njimi, potniku na samotni, dolgi cesti.

In jaz vem: kadar se nagne leto življenja, kadar se zvečeri in bom truden, kadar mi boš, o zemlja, tako blizu, da bom zagledal ves tvoj obraz — takrat te pokličem, ti domačija, kjer sveti luč. Čisto tiho, neslišno: «Mamica!»

O RELATIVITETNI TEORIJI

MILAN VIDMAR

Tik pred svetovno vojno je bilo. V hamburškem pristanišču je ležal orjaški parnik «Vaterland», pripravljen na prvo svoje potovanje v Ameriko. Take ladje svet še ni bil videl. Nemška tehnika je s ponosom gledala na dovršeno delo. S ponosom je vabil Albert Ballin, znani šef tvrdke-lastnice, izbrane goste na ogled parnika in na svečano pojedino.

Pokazal jim je razkošne kabine, elegantne obedovalnice in salone, sportne prostore in zabavališča. Pokazal jim je stroje, ki so tekli precizno in skoro neslišno.

Svečana večerja je trajala pozno v noč. Glavam, razgretim od šampanjca, se je končno zahotelo svežega zraka. Vsi udeleženci pri večerji so radi sledili gostitelju na sprehod po promenadnem krovu.

Pa glej! Zdajci ni bilo nikjer Hamburga, nikjer pristanišča, nikjer mogočne Elbe. Parnik je mirno plul na odprtem morju. Nihče ni bil opazil, da je že med večerjo ogromna ladja krenila na pot.

Presenečenje, ki ga je občutil takrat, je kasneje jako zanimivo opisal eden izmed udeležencev v dunajski «Neue Freie Presse». To presenečenje mu je bilo važneje nego vsa razkošna oprema parnikova, nego vsa tehnična čuda, ki jih je videl na ladji. Mož je pač doživel izvrstno uspel eksperiment relativitetne teorije.

Kaj prav za prav pravi tako zvana relativitetna teorija? Enostavno samo to, da se dogodki vrše v vseh enakomerno premikajočih se sistemih po istih zakonih, ne meneč se za enakomerno premikanje svojega sistema.

Če mi doma pri večerji po nerodnosti pade žlica na tla, mi bo padla prav tako, kakor mi pade z mize v obedovalnici na parniku, ki se enakomerno premika. Po promenadnem krovu se sprehajam

ravno tako, kakor v Tivolskem drevoredu. Knjigo obračam pri čitanju doma in na ladji na isti način, z istimi kretnjami in z istim naporom.

Če je premikanje sistema res popolnoma enakomerno, so njegovi pojavi tako zelo samostojni, da niti najmanj ne izdajo premikanja. Pogosto se dogodi, da sedimo na postaji v vlaku in čakamo odhoda. Nenadoma se nam zazdi, da smo že na potu, ker opazimo premikanje vlaka na sosednih tračnicah. Hitro moramo pogledati na postajo samo ali pa na njeno okolico, da sploh moremo ugotoviti, kdo se premika, naš vlak ali sosedni.

Kdor si domišlja, da res lahko ugotovi, kateri vlak stoji, se zelo moti. Res je, v odnosu do postaje ne opazimo premikanja. Zato baš sklepamo, da mirujemo. A kdo nam pravi, da postaja miruje? Ali mogoče ni res, da postaja na zemlji trdno stoji in da drvi zemlja sama po prostoru z ogromno hitrostjo tridesetih kilometrov v sekundi? Ali mogoče ni res, da drvi naše solnce z vsemi svojimi otroki po grozni praznini nekam proti Herkulovemu ozvezdju, tudi z ogromno hitrostjo? Kaj pa, če se ogromna leča vseh zvezd našega svetovnega sistema, ki jo na jasnem ponočnem nebu s strani vidimo kot Rimsko cesto, tudi premika po prostoru kot celota? Ali je res popolnoma izključeno, da se vsa ta premikanja tako čudno sestavljajo, da koncem koncev vlak, ki teče po tračnicah, v resnici stoji, postaja in mi v mirujočem vlaku pa se premikamo?

Kdor se temeljito zamisli v pretresljive tajnosti premikanja, bo nazadnje skesano priznal, da ne more nikdar ugotoviti, kaj se premika in kaj ne, še več, priznal bo, da sploh nima smisla govoriti o absolutnem premikanju. Edino, kar je resnično in neoporečno, edino, kar se res da ugotoviti, je relativno premikanje. Brez skrbi bom vedno lahko trdil, da se moj vlak premika v odnosu do postaje, do zemlje, do sosednega vlaka. Kako se moj vlak, absolutno vzeto, premika, ve samo ljubi Bog.

Kakor hitro pa je jasno, da nima smisla govoriti o premikanju na splošno, temveč, da imamo vedno opravka le z relativnimi premikanji, nam bo takoj tudi jasno, da morajo biti naravni zakoni popolnoma neodvisni od premikanja. Če bi se namreč ravnali po hitrosti relativnega premikanja, bi sploh ne mogli priti do veljave, ker se vsak sistem premika z različnimi hitrostmi v odnosu do različnih sosednih sistemov. Vsem hitrostim hkrati ne bodo mogli nikdar ustreči. Zato se enostavno sploh ne brigajo za hitrost svojega sistema.

Verjetno je, da je slično razmišljanje svojčas dovedlo Alberta Einsteina do relativitetne teorije, ki mu je pripomogla do nesmrtnosti. Pa tudi Einsteina je gotovo motilo nekaj, kar bo zelo lahko

zmotilo čitatelja teh vrstic. Saj v vlaku vendar hitro ugotovimo, ali se peljemo ali ne. Saj vendar čutimo, kako poskakujejo kolesa preko vrzeli tračnic, saj ni vožnje brez sunkov. Ves vlak se stresa, če smo na potu.

Vse to je res. Toda sunki nikdar ne povzročajo enakomernega gibanja. Če bi tračnice bile brez vrzeli, kolesje vagonov popolnoma precizno, proga popolnoma ravna, lokomotiva brez neenakomerno delujočih parnih cilindrov in če bi vlak res vozil s konstantno brzino, bi vendar morali pogledati skozi okno, če bi hoteli vedeti, ali smo na potu ali ne. Saj to je baš bilo tako presenetljivo na parniku «Vaterland», da ni bilo sunkov in da so stroji tekli enakomerno, da je bilo morje popolnoma mirno.

Einstein je relativitetno teorijo zgradil najprej za enakomerna premikanja. Prinesel ni prav za prav nič novega, zakaj neodvisnost pojavov, mehaničnih vsaj, od enakomernega premikanja sistema, je klasična mehanika itak že poznala. Einstein pa je gradil solidno in zato se ni omejil samo na mehanične pojave. S svojo neverjetno ostro logiko je sklepal, da tudi ostali fizikalni pojavi, elektromagnetični, lučni pojavi, ne morejo biti odvisni od enakomernega premikanja sistema, ki se v njem vrše.

Razume se, da ima relativitetna teorija šele tedaj resnično vsebino, če res lahko trdi, da je v sistemu samem popolnoma nemogoče ugotoviti, ali se zares premika ali ne. Noben eksperiment, ne mehaničen, ne optičen, ne električen, ne sme izdati enakomernega premikanja, če naj ima novi pogled na naravne tajnosti smisel.

Ko so stari fiziki spoznali, da je luč nihanje, so seveda sklepali, da mora eksistirati nekaj, kar niha. Nikdar se niso mogli sporazumeti, kakšno naj bo to, kar niha, da nastane luč. Pač pa so tej skrivnostni stvari dali ime, po receptu, ki ga je svojčas Goethe tako lepo napisal v svojem Faustu. Eter je na čuden način prišel v fiziko in si je dolgo časa lastil vlogo nečesa absolutnega, tako da bi se lahko reklo, da je eter ono, kar v celoti miruje in da je vsako premikanje v odnosu do etra absolutno premikanje.

Einstein je s svojo relativitetno teorijo seveda pokopal iluzijo etra. Ker nima smisla govoriti o absolutnem premikanju, tudi nima smisla govoriti o etru. Kaj niha tedaj, ko nastane luč, je druga stvar. Saj tega prav za prav danes še nihče ne ve. Gotovo pa se bo dalo svetlobno nihanje tudi na drug način uvrstiti med fizikalno šaro, kot pa preko takih misterioznih konstrukcij, kakršna je eter.

Naša zemlja se premika okoli solnca skoro enakomerno. Nihče od nas še ni nikdar opazil, da se sploh premika. Nihče še ni ugotovil s pomočjo eksperimentov, izvršenih na zemlji sami, da sedimo prav za prav na velikanskem vlaku, ki drvi z ogromno brzino, ki se

pa prav nič ne trese, ker je pač idealno konstruiran. Res je, da brez težave lahko konstatiramo, da in kako se naša zemlja premika v odnosu do solnca ali pa v odnosu do drugih nebesnih teles. Ni pa mogoče z eksperimenti ugotoviti, kakšno je absolutno premikanje zemlje, torej premikanje v odnosu do tajinstvenega etra.

Slaven je postal poizkus ameriškega fizika Michelsona, ki je z rafinirano sestavljenim aparatom hotel meriti absolutno brzino zemlje, to se pravi, brzino v odnosu do etra. Rezultat je bil popolnoma negativen. Izkazalo se je, da je svetlobna hitrost čisto neodvisna od brzine prizadetega sistema, izkazalo se je pa na ta način tudi, da se elektromagnetični pojavi, ki mednje spada tudi luč, popolnoma pokoravajo zakonom relativitetne teorije.

Prav za prav tiči glavna Einsteinova zasluga v tem, da je konstantnost svetlobne brzine s silno ostro logiko sploh omogočil v okviru slike sveta, ki nam jo je dala teoretična fizika. Predaleč bi zašli, če bi hoteli opisovati, kako je bilo potrebno podreti absolutnost prostora in časa, kako je Einstein razrahljal pojme, ki jih nikdar nismo nameravali opustiti. Neverjetno je za vsakega lajika, da je sploh mogoče misliti, da bi se oblika premikajočega se telesa spreminjala samo zaradi premikanja. Neverjetno je, da more biti čas odvisen od prostora in narobe. Pa vendar je Einsteinova logika popolnoma neoporečna, pa vendar ne gredo ure povsod enako, pa vendar so dolžine, višine in širine drugačne za opazovalca, ki sedi v premikajočem se sistemu, zopet drugačne pa za opazovalca, ki gleda od zunaj. Tudi čas je relativen, tudi mere so relativne, skratka, absolutnih stvari ni.

Kakor pa je sistem relativitetne teorije veličasten v prvotni obliki, veljavni, kakor smo videli, za enakomerna premikanja, tako je ta prvi začetek nove svetovne slike pomanjkljiv. Tudi v bodoče bo veljalo še dejstvo, da slika sveta ne more biti enotna, dokler imajo enakomerna premikanja privilegirano pozicijo, dokler se pojavi vrše po istih zakonih samo v onih sistemih, ki se premikajo enakomerno v odnosu drug do drugega. Svet je poln neenakomerno premikajočih se sistemov, ki vendar ne morejo živeti divjega življenja. Tudi za te mora veljati relativitetna teorija.

Einstein je seveda to vse jasno videl. Zato ni popustil prej, dokler se mu ni posrečilo, narediti iz specialne relativitetne teorije splošne, dokler ni pokazal, da se pojavi vrše v zaključenih sistemih vedno po istih zakonih, dokler ni odpravil razlike med enakomernimi in neenakomernimi premikanji.

Je-li to sploh mogoče? Kaj morda ne čutimo v zaprtem vagonu, da se hitrost večja ali manjša? Če lokomotiva pospešuje tek, nas

vendar nekaj pritiska proti smeri vožnje, kar jako dobro občutimo. Kako je torej mogoče trditi, da se v zaključenem sistemu pospešek ne da ugotoviti?

Einstein ima interesanten eksperiment, ki da mnogo misliti. Namestu v vagon, nas posadi v zaprto kabino dvigala. Tam nas prepusti premišljevanju o pospešenem in o zadržanem premikanju. Pa pravi: «Zakaj Vas nekaj pritiska na tla?» Odgovorili mu bomo: «Ker smo se začeli dvigati, ker se dvigalo pospešuje navzgor.»

Einstein bo zmajal z glavo in nam zatrdil, da se motimo. Oporozil nas bo na to, da bi mu bili dali isti odgovor, če bi bil svoje dvigalo postavil bogve kam v vsemirje in da bi tam bilo čisto lahko mogoče, da smo zamenjali posledice pospeševanja dvigala s posledicami presenetljivega prihoda kake velike mase, kakega planeta ali kometa v bližino dvigala. Vsaka taka masa, ki bi se pojavila pod našimi nogami, bi nas vlekla k sebi, nas torej pritiskala na tla dvigala. Skratka, Einstein trdi, da ni mogoče ločiti posledic pospešenega ali zadržanega premikanja od posledic gravitacijskega pojava.

Na ta način je prišel v splošno relativitetno teorijo gravitacijski problem. Ta problem je bil v klasični mehaniki zelo lepo rešen. Baš gravitacijska teorija je bila vedno ponos klasične mehanike. Stoletja so astronomi s pomočjo enačb ustanovitelja klasične mehanike, Newtona, zelo natančno lahko izračunavali vse, kar jih je interesiralo v vsemirju.

Prav nič čudno ni, da je splošna relativitetna teorija dobila svoje težišče v gravitacijskem problemu. Saj je vendar prinesla dodatke, ki jih je bila Newtonova teorija že kar potrebna. Saj je potrdila pravilnost klasične mehanike nebesnih teles in jo obenem zelo poglobila.

Einsteinova gravitacijska teorija pa je brez dvoma več kot nadaljevanje Newtonove. Z Einsteinovimi naočniki gledamo v vsemirje čisto drugače, nego smo gledali prej. Mogoče je, da tudi sedaj še ne vidimo jasno. Gotovo pa je Einsteinova slika razumljivejša od Newtonove.

Kaj prav za prav pravi Newton? Da se mase, torej nebesna telesa, privlačujejo s silami, ki so tem večje, čim večje so mase in v kvadratičnem razmerju tem manjše, čim večje so razdalje. Ta zakon zadene jedro nebesnega mehanizma zelo natanko. Naši fantaziji pa pove malo. Bolj iz navade nego iz kakšnega resnega vzroka mislimo, da gravitacijo razumemo.

Kdo more razumeti privlačno silo, ki veže n. pr. sonce in našo zemljo preko ogromnega, popolnoma praznega prostora? Kako

solnce sploh ve, kje je v vsakem trenutku zemlja, da jo lahko drži? Privlačna sila na velikanske razdalje brez posredovalcev je in ostane nerazumljiva stvar.

Kaj pa pravi Einstein? Ume mar on premostiti praznino, ki loči solnce od zemlje? Mar Einstein globlje vidi v mehanizem, ki ga matematično že dolgo popolnoma obvladujemo, z razumom pa niti najmanj?

Einstein predvsem ne veruje v privlačne sile, kakor prav za prav na dnu svojega srca noben razumen človek ne veruje vanje. Einstein postavlja čisto druge vladarje v vsemirje in njegova slika je tako čudna in vendar tako veličastna, da jo malokdo razume, občuduje pa vsak, ki ji pride blizu.

Pređen si ogledamo Einsteinovo sliko vsemirja, moramo nekoliko pobrskati po geometriji, po teoriji prostora. Znano nam je, da ima naš prostor tri dimenzije: dolžino, višino in širino. Drugačnega prostora, n. pr. prostora štirih dimenzij, si predstavljati ne moremo. Spiritisti sicer veliko govore o četrti dimenziji, vendar pa nam je še niso razkrili.

Prostor dveh dimenzij si pač navidezno lahko predstavljamo. Vsaka ploskev je prostor dveh dimenzij, n. pr. površina krogle, površina morja, vsa prava površina naše zemlje itd. Pa vendar si prostora dveh dimenzij ni prav lahko pravilno predstavljati. Površina krogle n. pr. je prostor dveh dimenzij le tedaj, če ne ostane poleg nje nič drugega, torej ne vsebina krogle, ne vsa zunanja okolica. Neskončno tenka kožica na površini krogle, popolnoma sama na svetu, to bi bil prostor dveh dimenzij.

Seveda bi bila ravnina tudi prostor dveh dimenzij. Še celo zelo lep, zelo enostaven prostor bi to bil. Na vsak način bi nam bila ravnina kot prostor dveh dimenzij najbolj simpatična taka konstrukcija, gotovo pa bližja kot n. pr. površina jajca, ki ima izrazito neenakomernost v svoji obliki.

Mislimo si, da živimo v prostoru dveh dimenzij! Mislimo si torej, da nimamo človeškega telesa, temveč da smo majhne ploščice, take, da smo lahko delci prostora, ki v njem živimo, torej delci tiste ploskve, ki bi bila naš svet. Kakšno sliko bi imeli o svojem prostoru, o svojem svetu?

Da ima ta naš svet samo dve dimenziji, dolžino in širino, to bi jasno videli. Ne videli bi pa oblike sveta, ne videli bi, ali živimo na ravnini, na površini krogle, ali na površini jajca, ker to vidi lahko samo tisti, ki se postavi izven ploskve. S pomočjo tretje dimenzije bi lahko preštudirali svet. Tudi v resničnem svojem svetu, ki ima tri dimenzije, ne moremo študirati oblike svojega prostora, ker bi morali stopiti v četrto dimenzijo, da bi pogledali nanj.

Razume se, da bi človek dveh dimenzij najprej naivno verjel, da je njegov svet raven, da torej živi na neskončni ravnini. Računal bi s premicami, ki teko na obe strani v neskončnost, čisto naravno bi se mu zdelo, da oblika vsakega dela njegovega sveta, n. pr. oblika njegovega telesa dveh dimenzij, ostane neizpremenjena tudi, če se telo premika. Našel bi gotovo zakon klasične mehanike, da se vsako telo, samo sebi prepuščeno, premika po premici, torej po najkrajši poti.

Silno bi se začudil vsak prebivalec prostora dveh dimenzij, če bi mu povedali, da je njegov prostor lahko zakrivljen, da n. pr. ne živi v ravnini, temveč v površini velikanskega jajca, da v njegovem prostoru premic sploh ni, da se vsako telo pri premikanju zverži, spremeni svojo obliko, ker se mora stalno prilagoditi obliki prostora na mestu, kjer se ravno nahaja.

Seveda bi se človek dveh dimenzij branil naših trditev in bi z merilom v roki dokazoval, da je na različnih mestih svojega prostora vedno enako širok in vedno enako dolg. Pa bi mu nazadnje vendar v resignaciji padlo merilo iz rok, če bi mu dopovedali, da se, kakor vse drugo, tudi njegovo merilo prilagodeva svetu, ki v njem živi.

Če prenesemo to, kar smo pravkar opisali, iz dveh dimenzij v tri, bomo, če smo vestni, postali nemirni. Kakšen je naš prostor? Je-li naš prostor tudi lahko zakrivljen, kakor je lahko zakrivljen prostor dveh dimenzij, kakor je seveda lahko zakrivljen prostor ene same dimenzije, torej vsaka linija?

Na to strahotno vprašanje nam fantazija ne more dati nobenega odgovora. Iz četrte dimenzije bi morali gledati na svoj svet treh dimenzij, če bi hoteli res ugotoviti, kakšen je. Odgovor nam pa lahko da matematika, ki računa brez fantazije, ki operira z geometrijo dveh dimenzij natančno tako, kot z geometrijo treh, štirih ali petih dimenzij. Geometrija že dolgo pozna zakrivljene prostore treh dimenzij in dobro ve, da je naš prostor, kakor si ga od nekdaj predstavljamo, le poseben primer, le posebna oblika, brez kakršnihkoli posebnih pravic, skratka, da je tako zvani Evklidov prostor — zakrivljen prostor treh dimenzij, ki ima krivino n i č.

Sredi preteklega stoletja je nemški matematik Riemann zgradil geometrijo prostorov različnega števila dimenzij in tudi sestavil teorijo zakrivljenega prostora treh dimenzij. Globoka glava kot je bil, si je nehote stavil vprašanje, kaj prav za prav v našem prostoru določa krivino. Saj je vendar jasno videl, da prav tako lahko živimo v ravnem prostoru kot bi bilo mogoče, da je naš prostor zakrivljen. Saj mu je bilo lahko razumljivo, da od vsega početka v

življenju dveh dimenzij nikjer ne bi bilo povedano, kakšen je tisti prostor: ravnina, površina krogle ali površina velikanskega jajca.

Tako zelo je Riemanna mučilo to vprašanje, da je na koncu svoje znamenite razprave izrekel veliko misel, da mora nekaj biti, kar tudi v našem prostoru odloča o obliki, o krivini sveta.

Pol stoletja kasneje je Einstein mrtvemu Riemannu dal odgovor, ko je obelodanil svojo gravitacijsko teorijo. Einstein pravi takole: prazen prostor je kakor strah, ki je v sredi votel, okoli ga pa nič ni. Prazen prostor, to ni nič. Prostor ima šele takrat realnost, če je kaj v njem, če so n. pr. v njem solnce, planeti, kometi, lune itd. Ker pa očitvidno šele mase prostoru dajejo realnost, imajo vendar lahko tudi vpliv na obliko prostora, na njegovo krivino.

Če vržem v prostor kepo mase, se mi prostor okoli te mase zakrivi. V največji bližini mase bo prostor najbolj zakrivljen, čim dalj grem od središča mase, tem manj bom opazil upliv mase na prostor, tem manjša bo torej krivina prostora. V zelo veliki razdalji bo prostor raven, evklidičen, kakor pravimo.

To grandiozno sliko je Einstein dal kozmični mehaniki in jo opremil samo še s hipotezo, da se mase, same sebi prepuščene, premikajo po najkrajših potih, po tako zvanih geodetičnih linijah. S tem je bila nova gravitacijska teorija že zgrajena in Einstein je samo še posegel po Riemannovih enačbah, da ji je dal pravo matematično obleko.

Takole bomo torej gledali na naš solčni sistem. Solnce kot ogromna masa krivi okoli sebe prostor. Tam kjer je naša zemlja, je prostor zakrivljen. Solnce se prav nič ne meni za našo zemljo, prav nič je ne vleče k sebi. Naša zemlja, sama sebi prepuščena, drvi naprej po najkrajši liniji, ki je v prostoru mogoča. Če bi ta prostor bil raven, evklidičen, bi zemlja v premici hitela v neskončnost. Ker pa prostor ni raven, ker ga je solnce zakrivilo, bo pot naše zemlje zakrivljena linija. Riemannova teorija bo povedala, kakšna je najkrajša linija v prostoru, ki je tako zakrivljen kakor naš. Einstein si je to izračunal. Dobil je — elipso.

Brez dvoma je Einsteinova slika kozmičnega mehanizma razumljivejša kot stara Newtonova. Tam kjer ima Newton nerazumljive privlačne sile preko praznega prostora, ima Einstein vpliv mase na krivino prostora. Newton želi, naj solnce vsak hip ve, kje je zemlja, Einstein ima vso okolico solnca vedno pripravljeno za sprehode naše zemlje.

Einsteinova teorija pa je tudi natančnejša. Newton nikdar ni mogel pojasniti nekih malenkosti, ki jih opazujemo v našem solčnem sistemu. Po njegovi teoriji se vsak planet suče okoli solnca po elipsi, ki, enkrat za vselej točno začrtana, leži v ravnini, ki v njej

leže vsa pota naših planetov. Astronomi pa so opazili, da ima planet Merkur svoje muhe. Njegova elipsa ne miruje. Velika os te elipse se suče okoli one točke, ki ustreza središču solnca. Res je, da se suče ta os jako počasi. Komaj tri in štirideset kotnih sekund v stoletju je mogoče opaziti. Toda sukanje vse elipse okoli solnca je nesporna stvar in Newton ji nesporno ni kos. Einsteinova gravitacijska teorija nam pojasnjuje pravkar opisano, tako zvano perihelsko premikanje Merkurja, popolnoma avtomatično.

Če je res, da v bližini velikih mas premic sploh ni, ker je tam prostor zakrivljen, potem se morajo tudi svetlobni žarki, kakor se to čudno sliši, zakriviti, če gredo mimo solnca. Če gledamo na kako zelo oddaljeno zvezdo, ki bi jo morali videti na nebu blizu solnca, jo bomo videli odmaknjeno od solnca, ker se svetlobni žarki na potu mimo solnca zakrivate. Tako vsaj trdi Einstein.

Pa boste rekli, da ima Einstein srečo, ker ni mogoče gledati zvezde, ki bi morala stati v bližini solnca na nebu, iz preprostega vzroka, ker solnce tako zatemni vse, da ni ničesar videti. To je res. Res pa je tudi, da bi se vzlic temu dalo Einsteina kontrolirati, če bi izrabili trenutek popolnega solnčnega mrka.

Sredi svetovne vojne so Angleži mislili na tako kontrolo, pa so poslali veliko znanstveno ekspedicijo v Južno Ameriko, kjer so pričakovali popolnega solnčnega mrka. Takrat je Einstein, ki je iz Švice prišel v Berlin in ki je židovskega pokolenja, v šali omenil, da je dvoje mogoče: ali se bo izkazalo, da je dotična zvezda navidezno res na nebu odmaknjena od solnca, da se torej svetlobni žarki res zakrivate, ali pa da vse, kar je izračunal, ni res. V prvem primeru da mu bo vojna sovražnost prinesla naslov švicarskega učenjaka, v drugem primeru pa nemškega žida. No, Einstein je ostal učenjak. Kljub temu, da je njegova teorija pričakovala le malenkostno krivino žarkov, komaj 0,85 kotnih sekund, so silno natančne meritve ekspedicije pokazale, da ima Einstein popolnoma prav.

Kaj vse tiči še v splošni relativitetni teoriji, ki ji je nova gravitacijska teorija le del, ni mogoče povedati v kratkem popisu. Le ena nova ideja naj še pride v te vrstice, ker je važna za vsakogar.

Vrnimo se za hip še enkrat v svet dveh dimenzij. Ta svet je neskončen in brezmejen, če mu damo obliko ravnine, ki se res razteza brez konca in kraja na vse strani. Če pa je prostor dveh dimenzij n. pr. površina krogle, svet ni več neskončen, čeprav nima meja. Če se v takem svetu odpravimo na pot in hodimo vedno naprej po najkrajši liniji, pridemo končno spet tja, odkoder smo odšli.

Stari nazori človeštva, ki je poznalo le Evklidovo teorijo prostora, so zadeli tudi ob neskončnost in brezmejnost svetovnega

prostora treh dimenzij. Misel na neskončnost prostora je gotovo vznemirjala vsako glavo. Astronomi so celo prišli na idejo, da bi moralo nebo žareti v eni sami luči, če bi bil prostor neskončen in seveda povsod tako napolnjen z zvezdami kot je v naši bližini. Ob misli na neskončnost prostora obstane vsak človeški razum.

Če pa verujemo v zakrivljenost našega prostora, čeprav si je ne moremo predstavljati, moramo verovati, da je naš svet sicer brez meja, da pa ni neskončen. Einstein je izračunal celo, kakšen je premer vsega našega sveta. Seveda je prišel do števil, ki so za naše uboge človeške pojme strahovite. Dal pa nam je vendarle veliko tolažbo s tem, da je vrgel neskončnost prostora s prestola in pokazal, da naš razum vendar lahko posega tudi po največjih stvareh.

V zadnjih letih je Einstein svojo sliko še zelo razširil. Prostor, ki mu krivino določajo mase, je v večnem nemiru, spreminja venomer svojo obliko, se tako rekoč giblje in trese, skratka, prostor živi. Ta fantastična slika nas bo, če se ji kdaj privadimo, definitivno osvobodila etra in sličnih nemogočih konstrukcij stare šole. Saj je prav lahko mogoče, da luč ni nič drugega nego drobno nihanje krivine prostora. Mogoče smo na potu do silno enostavne slike vsega, kar imenujemo naš svet, in mogoče tudi mase niso nič drugega nego čudni pojavi prostora. Pa bodo naposled vendarle naši matematiki obdržali prav, češ, da ves svet ni nič drugega kot sistem diferencialnih enačb.

N O V O M E S T O

M I R A N J A R C

(Nadaljevanje.)

Ko se je odpravljala Bohorič z doma, ga je na stopnicah ustavila neznanica gospodična v črni obleki. Plaho je vprašala, ali ji utegne žrtvovati nekaj minut za nujen razgovor.

Odšla sta po ozki poti proti Krki.

«Vi ste bili zadnji večer pri njem?»

«Pri kom?»

«Pri Kaminu», je dahnila komaj slišno.

«Ste poznali Kamina?» jo je vprašal nespretno. Pogledala ga je v takšni zadregi, da se je zdrznil. Šele sedaj je opazil, kako blede je v obraz in da ima oči razjokane. Izsevala je nekaj miliga in tihega, kar je vplivalo kot skrivnost.

Kako čudovito dekle, je prevzelo Bohoriča. Hodila sta ob Krki mimo golih vrb, po travniku, ki je bil samo še na senčnih pribočjih zasnežen. Zimska sončava je pričarala vtis neke kristalne prozračnosti nad to pokrajino, ki je ležala kakor razodeta. Nika-

mor se nisi mogel skriti. Tu se ni mogel človek potajiti in zato je žalost še bolj težila.

Hodila sta ob vodi in zrla v tla. Neznanka je nemo poslušala Bohoriča, ki ji je pripovedoval o zadnji uri pri Kaminu. Pokazal ji je tudi list z njegovim poslednjim zapiskom.

«Ne razumem tega,» je zaihtela, «saj ni bilo tako. To ni bil vzrok. To je pisano učeno in zmedeno, resnica pa je čisto druga. Srce mi tako pravi. Sram ga je bilo priznati resnico, takega priznanja je človeka vedno sram. Pred menoj ga je bilo sram. O, kako je moral trpeti. Še, še bi se bil dvignil. O, da sem imela denar, vse bi poplačala, rešila bi ga bilà. In potem bi postal drug človek, saj je bil že na najboljši poti. Da ni spoznal mene, bi laže prenesel sramoto, zapor in izgubo imena, saj je bil že na vse pripravljen. S pijačo se je tolažil in z modrovanjem. Pred kratkim sem ga spoznala. Našla sem ga propalega in osamljenega in zelo mi je bil sprva zopern. Potem pa sem mu pogledala v srce in vzljubila sem ga. O, bridko vem, kaj je osamljenost in do dna sem ga razumela in vse sem mu odpustila. Skrivaj sva se shajala. Pomislite, on ni želel, da bi me kdo videl ž njim, češ, da bi bilo mojemu imenu v kvar. In ko sva bila sama, je postal ves kakor otrok, dober in tih. Ah, kako mu je bilo težko. Pomislite: v duši je bil že preroben, sposoben je bil, da se spet vrne v pošteno življenje, toda nad njim je že visela ječa in ječi ni mogel uiti, ker ni imel sredstev, da bi bil vrnil denar. Ne, ni mu bilo usojeno. Res, ljubila sem tega človeka. Ni se mi samo smilil. Moč sem čutila v njem. Ljubila sem prezir, s katerim je odgovarjal družbi. Ali ni upravičeno preziral vse te družbe? In preziral jo je smelo, ne kot užaljenec. In če se jim je navidez celo dobrikal, ni bila to nikaka hinavščina. Ta družba je tako propala, da tudi hinavščina napram nji ni greh. On pa je imel srce, s r c e, razumete, in samo jaz sem ga spoznala vsega, kakršen je bil. In ko je spoznal, da ni več izhoda, in ko je videl, kako blizu je že bil novemu življenju, tedaj . . . » Spet je zaihtela. Bohoriča je vse, kar je čul, tako pretreslo, da ni mogel ničesar odvrniti. Nemo se je sklonil k nji in jo poljubil na čelo. Tako ni še nikogar poljubil. Čistó in lepó je čutil v svojem srečju in v tej minuti je doživel prvič ženo kot — sestro. O, kako srečen bi bil lahko Kamin ob tej ženi, je trpko začuvstvoval.

Ko sta se razhajala, se je poslovila od njega hladno in naglo, kot da jo je sram, da se je razodela mlademu, tujemu človeku.

*

Bohorič je že hotel brez pozdrava mimo Vrezca, ki se mu je vse od tistega pogovora z Barbičem vedno namenoma izogibal. Vrezec pa mu je zastavil pot:

«Kaj pa se že ves čas tako držiš proti meni, Bohorič? Ali si čudak.»

Bohoriču, ki so ga doživljaji teh dni že tako spremenili, se je zazdela zadeva okrog dijaškega lista res premalenkostna in otročja, da bi čutil še kaj nejevolje na Vrezca.

«Bog vedi, kaj te spet draži», je nadaljeval Vrezec. «Tak daj no. Zdaj gre res za velike stvari. Si čital, kaj?» In pokazal je na velik lepak na prvi hiši v bližini:

NABORI LETNIKA 1898.

«To je vaš letnik!» je obstrmel Bohorič. «To si ti, Jerman, Barbič... Je res? Je to mogoče?»

«In čez nekaj mesecev že morda prideš za nami tudi ti, Bohorič.»

Ta beli lepak je zasekal v Bohoriča kot odmev neke grozne, višje sile. Zdaj se bliža tisto, čemur se ne moreš izviti, tisto, ki je podobno smrti.

V tem trenutku se mu je zgostilo vse, kar je poznal groznega in zlega v človeški naravi, v en sam občutek. Neizprosno ga je pograbila slutnja temne sile, ki se ji mora posameznik popolnoma ukloniti. Misel ne more nič proti nji, duh je slep in megljen.

In ko se je ozrl po mimoidočih, se mu je zazdelo, da so vsi nekam spremenjeni, vsi čisto drugačni kot so morda bili še pred pol ure, tuji, brezobzirni, nasilni.

To je konec, konec... Ali ni prav tako vzklikal Kamin v zadnji uri? In kaj potem? Potem?

Bohorič, prekini svoj sen!

*

Na naboru so potrdili vse, celo Jermana, ki je stopil pred komisijo zmeden in bolan. Smehljaj se je in lica so mu nenavadno žarela. Vse dni poslej, do odhoda, so živeli v radovednem pričakovanju življenja, ki bo čisto drugačno kot dosedanje, in radovednost je bila tolika, da srce niti groze ni utegnilo občutiti. Pogovori so se pletli samo okrog priprav za odhod. Osebna nasprotja so se umeknila spominom vsega lepega in skupnega iz teh let in vsi so vedeli, da se ta leta ne vrnejo nikoli več. Bohorič je opazil močno spremembo na svojih prijateljih. Kakor da v njih ni nič več tiste osebne skrivnosti, ki jo nosi vsak človek sam zase. Morda je vsebina te skrivnosti prav enostavna: nagon po samohrani, nagon po razponu osebnosti do skrajnih mej. Vse, pa tudi take, ki si med seboj niso bili nikoli blizu, je združila zavest skupne, bodoče usode. Posameznik je utonil. Vrezec, na primer, je imel v teh dneh več podobnosti s katerimkoli od njih, ki so se

pripravljali na ločitev z doma, nego z Bohoričem ali pa z Zorcem. Iskali so vojakov-dopustnikov, ki so jih spraševali o vseh podrobnostih vojaškega življenja. Tudi razmerje do šole se je spremenilo. Profesorji so jim zdaj vse spregledavali. Ostali sošolci so čutili do njih nekako spoštovanje, saj so bili ti tovariši zdaj že »zreli in samostojni».

Barbič jih je jedko zavračal: «Zdaj nam je dovoljeno vse? Samo zato, ker smo postali državi potrebni za ubijanje? Kako ostudna laž! Človek z lepo, novo idejo jim je v posmeh, vojak, ki služi za pokolj, pa je predmet občudovanja? Ali sem zdaj več vreden, kar so spoznali na naboru moje telo sposobno za bojišče? Naša civilizacija je ostudna, strahotna prevara!»

«Res, res,» je pritrdjeval Zorec, «toda kadar pojdemo v boj za našo narodno stvar, takrat bo drugače, takrat pojdemo ponosni in veseli!»

«Hodi k vragu,» ga je Barbič zavrnil, «pokolj je vedno enako strašen, pokolj je zločin kjerkoli in kadarkoli.»

«Kaj modruješ, Barbič,» se je Vrezec nasmehnil, «ti boš menda še na fronti modroval. Šele vojaščina nas bo vzgojila v prave akrobate. Kdor bo bolj zvit in premeten, ta bo lažje shajal v vrtincu. Kaj pa je vendar vojna drugega kot potencirano življenje? Mene se drži in mene posnemaj, pa se ti ne bo slabo godilo.»

Jerman pa se je samo tiho smehljaj in odgovarjal kot iz polsna. Na licih mu je lebdela rdečica, da je bil videti v stalni vročici. Ta rahli sanjač nedovršene drame o Maji in Črnem tujcu! Čemu neki je usoda tudi njega poklicala za omrežje vojaških taborišč? —

Še preden se je prebudila pomlad, so morali dati mladosti slovo: Jerman, Vrezec, Barbič in še mnogi in mnogi.

Na kolodvoru v poznem prednočju so vstopali glasni in pojoči v poseben voz. Hrupni in drzni so bili v besedi in v vedenju. Ali ta prešernost ni bila kar nič njihova. Kakor če bi samotarje okrinkal in jih nagnal na pustni ples.

«Joj, ali jih je škoda,» je vzkliknila preprosta ženica v gosti množici znancev in prijateljev pri vlaku, «tako mladi so, taki fantički...»

Nekam tuje je občutil Bohorič to slovo. Saj me ne poznajo več. Gledal se je z Jermanom, z Vrezcem, z Barbičem, pa kakor da si nimajo ničesar več povedati. Različnost njegove in njihovih usod jih je delila s prepadom.

Lokomotiva je zapiskala, sprevodnik je dal zadnje znamenje s svetilko. Nemir je spreletel vrste poslavljalajočih se. V vozu so začeli peti. Tedaj se je preril k oknu Jerman in poklical Bohoriča: «Danijel, Danijel, čuješ? Ne pozabi mi poslati Jacobseno-

vega romana Niels Lyhne! Nikar ne pozabi! Moraš mi poslati...» Govoril je tako drgetaje, kakor da je zanj prav v tem trenutku to naročilo nad vse važno. Čemu neki se je zdaj spomnil tega romana, se je začudil Bohorič.

In vozovi so se premaknili.

Bohorič je še slišal, kako se je pesem, odmevajoč med skladišči, zlila z ropotom koles. In vlak se je skrtil za ovinkom...

Vračal se je sam domov. Polastila se ga je sproščenost, ki jo je sprva občutil kot neko čudno veselost. Potem pa je spoznal, da je to čuvstvo iz silne praznote, ki ga je prevzela. Bilo mu je, kakor da je nekdo umrl. Kdo je umrl, kaj je umrlo? Bila je mladost, ki je, plaho razcvetajoč se v težkem ovzdušju, umrla za vedno.

II.

To čudno poletje je bilo Bohoriču okvir nekega sanjsko spokojnega doživljanja, tako daleč odmaknjena od vzdušja, prenasičenega s tlenjem vesoljnega upora tlačnega človeštva, vsak trenutek pripravljene za viharni prevrat.

Na zemlji so se odigravale strašno velike stvari. Vsa Rusija se je razprla v ogromno žrelo vulkana, ki se je prebudil s krvavim žarom v evropsko noč. Velikega carja ni bilo več. Milijonske množice so se razvihrale v razvratni slasti osvobojenja. Kriki sproščenih sužnjevi so odjeknili na vse strani sveta. Strašen val se je razlil po Evropi. Tudi monarhijo, raztrgano in krvavečo na vseh frontah, je pretresel prvi sunek iz samega osrčja: v prvi maj leta tisoč devet sto sedemnajstega se je po vsej državi razlegel usodno vplivajoči memento davljenih mas «...nočemo več vojne...državni zbor mora edini vplivati na zunanjo politiko...diplomacija naj izgine...celokupno delovno ljudstvo v Avstro-ogrski zahteva takojšnjega miru brez osvojitvev in brez ponižanja katerekoli vojskujoče se države...ukinitev podaljšanja krvoprelitja in uničevanja milijonov človeških življenj...»

In ko je še Amerika napovedala Nemčiji vojno, se je zaključil obroč okrog centralnih držav. Vse je samo še čakalo konca. Kakor preganjane, do smrti izmučene živali so se plašili ljudje, vsi v temni oblasti pranagona: ohraniti si življenje.

«Z nami delajo kakor s psi,» je pisal Vrezec iz Judenburga Bohoriču, «zdaj me pošljejo v bolnišnico. Ne bom ti pravil o trpljenju, ki sem ga prestal, ker se mi studi. Zdaj sem sama kost in koža. Taka je torej domovina, o kateri so nam toliko peli? Ne vem, ne vem. Vem samo to, da je življenje strašno grdo. Živimo kot v babilonskih časih. Vrag vzemi melanholijo verzov. Tu gre vse na objem. Življenje in smrt sta eno. Ach, wie sind die Mädchen so schön... Ach,

komm der Tod, ach, komm der Tod. Smejim se, Danijel, ko berem Tvoje karte in pisma, polna skritega idealizma in obenem lepe samoprevare, saj te življenje še pobožalo ni, kaj šele zagrabilo s svojimi koščenimi rokami in ti pilo kri kakor tolikim, ki pa nimajo tistega nežnega občutja, da bi svoje bolesi opevali. Počakaj, da prideš v oblast krute Nemezis, da boš krvavo zajokal in ne boš več mislil na impulze, ki ti jih vdahne majniški večer nad Krko. In kot titan boš zahrepenel po resnični onostranosti, ker boš razočaran nad vsem človeškim. Misliš, da sanjam o pesmih? Ne, ne. Sanjam pa o nekem velikemu ritmu, ki ga še nikdo ni sanjal in ki mu je do uresničenja še dolga pot, sama neskončnost...

Iz barake v Lebringu je pisal Jerman: «... ne spoznam se več. Nikogar več ne poznam, vse se je zmedlo. Prijatelj, sanjam o pesmi, ki ne izzveni, ki traja v srcu in ogreva kot solnce. Vidim zlate peroti, ki lete pome... Čudni sni me strašijo. Veš, kaj je ideja? To je nekaj, kar ni niti v času, niti v prostoru. Z zaničevanjem se bom obrnil od zlobe. Vse je zloba, sama zloba. Oblaki, oblaki, ponesite me v daljino... Ali si kdaj sanjal v poletni noči na klopi v parku ali na kopici sena na travniku? Zvezde se utrinjajo, zdi se, da čutiš božji smehljaj v srcu. O, kako hrepenim po takem smehljaju! Moje ustnice so žejne zlate pijače, moje oči hlepe po lepoti, ki ni od tega sveta. A kot peklenško zlo hoče ta svet oropati mene vsega, vsega. Preko dežele gre temna pesem o snežni zimi, jaz pa kličem pesem, ki je sladka in lepa kot neskončnost... Neizmerno bolesi me je stalo, da sem se vdal v resignacijo. Moja duša je našla drugo daljino, zasanjala je njene lepote, našla tolažbo v mistiki in govorila z večnostjo.»

Edvard Barbič iz Admonta: «... Danijel, zdramil sem se kakor iz sna. O, kako sem bil takrat še mlad, mlad. Mislil sem, da moj duh lahko zmagovito posega v mogočno kolo življenja. Kaka megalomanija! Zavedel sem se, da drvim v prepad. Tok dogodkov me je odvedel v vrtinec in vedno globlje se potapljam... Spoznal sem vso svojo strahopetnost, videl svojo popolno onemoglost in se prepričal, da me vodi neznana tajna moč. Še veš, kako sem prisegal na filozofske sisteme in na Tolstega? Ti si se mi čudil. Prav si imel. Omotično deluje ogromen mehanizem vojaškega življenja, poslednje dušne sile mi izčrpava in me poganja v popolno apatijo...»

Bohorič je čital in čital in odgovarjal, pa zdelo se mu je, da je ves svet okrog njega plod neke bolne domišljije in da je njegov namišljeni svet edina resnica.

*

Dr. Stein je bil ves večer slabe volje. Komaj so se povabljenici poslovili, je proti svoji navadi brez besed odšel v svojo sobo, kjer

ga je našla njegova žena nenavadno ozlovoljenega. Stal je pri oknu in kadir cigareto. Čeprav jo je slišal, se ni obrnil, pač pa je še bolj trdovratno molčal.

«Kaj pa ti je?» se je začudila, čeprav je že prej opázila, da je postal v družbi nenadoma zamišljen.

«Ali si slišala, kaj je omenila Vrtačnikova?» ji je odvrnil mrko. «Vodstvo jugoslovanskega gibanja za naš okraj so poverili dr. Križniču! Ne, ne...»

«Kaj pa je na tem takega?» se je zavzela ona.

«Kaj? Kaj?» se je razburil. «Pusti me, samo pusti me, prosim te!»

«Pa kaj je s teboj?»

«Nič. Sit sem vsega.»

«Že spet se te je lotilo! Kar na lepem, brez vzroka ti ni v družbi kaj prav, pa si domišljaš vse mogoče: da te ne upoštevajo, da te prezirajo, da... Pa dobro, zaprimo vrata vsemu svetu in odpovejmo se vlogi, ki jo moramo igrati med temi ljudmi...»

«Smo že odigrali svojo vlogo... In po tvoji zaslugi, zaradi tebe!»

«Zaradi mene?» Gospa je odrevenela. Takega očitka ni pričakovala. Ogorčena se je ozrla vanj in jedek smeh ji je izostril obraz. Nekaj trenutkov sta se merila z nemimi pogledi. Nato pa je on pograbil debelo knjigo na pisalni mizi — Zgodovino francoske revolucije — in jo sunil vstran, da je padla na tla.

Ta človek, ki je bil vendar vse do te ure tako upogljiv in miren in trezen in oprezen! — «Moj Bog, zmedlo se mu je», je vztrepetala pretenkočutna gospa in začutila se je že najbolj nesrečno na svetu v vrsti tistih žen, ki jim ne kaže drugega ko ločitev.

Kar omahnila je v naslanjač in se delala, ko da bo zdaj zdaj začela ihteti. Z rokami si je prikrila obraz, a tako, da je skozi prste motrila svojega moža, ki je z nemirnimi kretnjami hodil od pisalne mize do peči, pri tem pa se je vsakokrat skrbno ognil cvetlični mizici, s katere se je širil zoprno oster vonj datur. Ko pa je le trdovratno molčal, je trdo odšla iz sobe.

«Vse sem zamudil», se je zavedel ves iz sebe. «Saj propadam. Kmalu bom lahko segel v roko tistim koristolovcem, ki se debelijo dvajset, trideset let v gorkem zatišju in odidejo naposled s sveta brez spomina. Da bo z menoj tudi tako? Nov veter veje preko dežele. Narod se budi. Jaz bi moral biti med onimi, ki ga kličejo k vstajenju. Z Dunaja se širi val vstaje. Po deželi se zbirajo zaupniki, ki se jim ljudstvo pridružuje. Majniška deklaracija je klic novega življenja. Jaz pa, ki sem vedno želel biti med onimi Slovenci, ki bodo pomagali narodu k svobodi, sem obsojen v brezdelje v krogu predpotopnih, avstrijskih patriotov. O, moja dunajska leta! Takrat sem bil še človek!»

Grizlo ga je spoznanje, da ga je njegova slabost do te žene, ki je oboževala nemško gospodo, zavedla v tujstvo. Peklo ga je dejstvo, da so za ljudskega zaupnika izbrali njegovega osebnega nasprotnika, dr. Križniča, ki pa je bil dovolj okreten, da je začutil tok časa. Ali je še mogoče, vrniti se in pričeti znova? Ugibal je, lovil se med samoljubjem in skesanostjo, okleval in čakal. Govoril je z ženo in se znova razburjal: «Z nemčurji se družimo, z avstrijskimi častniki in z dunajskimi prihajači!...»

Minevali so dnevi, tedni. In žena je spoznala, da ji «avstrijski častniki in dunajski prihajači» — zdaj, ko so jo pozabili in se vrnili bog ve kam, zdaj, ko se je začela prebujati nova družba — utegnejo vendarle škodovati, ona pa se čuti še tako mlado in podjetno.

«Pridruži se jim. Kdo ti brani?» je zavračala očitke svojega moža.

«Zdaj naj se jim približam? Mar naj ponižno in skesano stopim h Križniču in ga prosim odpuščanja? Kdo mi brani, praviš? Vse naše dosedanje življenje! Ah, zdaj je prepozno — prepozno...»

«Nič ni prepozno. Z dr. Križničem se še vedno lahko merimo. Boš videl, kako gladko se bo uredilo vse...»

«Ne, tega ne razumeš, nikoli ne boš razumela...»

«Ne, misliš? Dobra kuhinja, zgovorna beseda popravi vse! Ali res tako malo poznaš svet?»

*

Čez deželo je res zavel nov veter. Ma j n i š k a d e k l a r a c i j a ! Ves narod je prisluhnil. Ko je beseda že ugašala, ko se je v mrtvem času že sušil življenjski sok krvavečega naroda, je odjeknila kot razodetje blagovest: S v o b o d n i b o s t e ! Narod je poslal svoje može, da so z Dunaja povedali vsej državi njegovo voljo do življenja.

«Vojno vojni, živel mir! Zedinjeni in svobodni hočemo biti! Ali je to stremljenje izdajalsko? Ne in ne. Če ga pa hočete tako imenovati, vam povemo, da imate premalo vešal, da bi ugonobili nas in našo misel. Gorje državi, ki lastne narode taji!»

Ves narod — pa to so bili onemogli in izčrpani, bolni in obupa-joči možje in žene. Mladih ni bilo med njimi. Na vseh frontah zakopani so si mukoma od ure do ure ohranjali golo življenje. Kar pa jih je še ostalo v zaledju, so plašni, oropani vse vere v človeško pravico, tavalji brez vodnika, iz dneva v dan, vajeni brezredja in presenečenj, in podoba razkrajajočega se sveta se jim ni več zdela niti grozna, ker sploh niso poznali življenja mirnega časa, saj jih je še prebujajoče se zalotil vojni vihar in jim ukrivil zdravo rast.

Ta mladi rod osemnajstletnikov in dvajsetletnikov, kolikor jih niso vzeli k vojakom, ni poznal nekdanjih dijaških krožkov in dru-

štev, v katerih so se vzgajali Omladinci in Krekovci v veri v nacijo in božji red, v zaupanju v vekoviti temelj človeških uredb, priznavajoč obliko, v kateri sta se nepotvorjeno izražala beseda in dejanje. Razdejanje in onečaščenje vseh vrednot, vladanje nasilja, zvijač in kaosa, jim je bil prvi vtis vnanjega sveta. Človek, ne kot pripadnik določene države, ne kot delec naroda, samo človek kot telesnoduhovno bitje, je zanje postal edini predmet, vreden zanimanja in opazovanja. Nemir užaljenega srca, odpor zameglele vesti, nagon oskrunjenega etosa so se v mladem človeku silovito uprli svetu očetov. Ta svet je kazal samo spačeno podobo, strašno nasprotno motni sanji doraščajočih. Nadvladati ta grdi svet, zanikati ga ali pa zbežati iz njega — edino izhodišče. Nadvladati ta svet, sebe postaviti proti vsem, vreči družbi v lice prezir velike samozavesti — to je bil opoj Vrezčeve blazno silne nadeje. Iz pisem, ki jih je Vrezec pošiljal Bohoriču, se je vedno določneje in odločneje oglašal ta novi človek, ki je preziral jok kot slabost, čuvstvo kot bolezen, pesem kot jecljanje, a je zasanjal ritem velikega dejanja: «Nastop božanskega čarodeja, ki bo s svojim peklensko divjim plesom zmedel vse človeštvo, polastil se novega babilonskega stolpa, porušil ga do tal in z njim vred uničil tudi sebe.»

Barbič pa je sredi najbolj grotesknih vojaških vežb sanjal o teozofiji kot o novi vseodrešilni blagovesti človeštva. «... dvignil sem se iz trohnobe skepticizma in smehljam se tisti naivni modrosti materialističnih utrujenec, ki iščejo rešitve življenjskih vprašanj v nagnusni vsakdanjosti. Prost sem duševne otopelosti, ki se me je polastila prve tedne v mojem tako nasilno spremenjenem življenju. Premagal sem materijo prav zato, ker so me vsega pahnili v najsirovejšo snovnost. Dvigam se v tiste sfere, kjer se poraja duhovno življenje. Duhovno življenje! Notranja potreba me je dovedla do te harmonije. Z omalovaževanjem zrem na osebno častiželjnost, na nacionalno strastnost, na miselno nasilnost. Razlike med narodi zame ni, ne priznavam razlike med stanovi, samo eno razliko poznam in po njej delim ljudi v dva tabora: v one, ki so dobre volje in sprejemljivi za božjo besedo, in v one, ki so zlohotni in zakrknjeni.»

Od Jermána pa ni bilo že tedne in tedne nobene vesti. Bohorič se ga je spominjal kot samotarja v temni sobi, odločenega od vsega sveta, s smehljamem blaženstva na licih, zamaknjenega v neke daljave, kakor da posluša skrivnostno, za nikogar slišno godbo iz nočnih daljav.

Bohorič je vedno bolj pogrešal prijateljev. Soščolcev je ostalo komaj še deset. Med njimi je bil edini še Zorec, šibak spomin na

sanjsko lepo prošlost. Za Zorca pa se je bližal veliki čas. Z vso vnašo se je lotil dela, za katero ga je bil pridobil neki starejši dijak iz Ljubljane, ki je pomagal ustanavljati tajne krožke za jugoslovanski pokret po slovenskih gimnazijah. Zbral je okrog sebe petnajst pristašev, s katerimi je začel razvijati prav posebno delavnost. Njihova naloga je bila vsepovsod in vedno, posebno med kmeti, razširjati neugodne vesti o razmerah v zaledju in na frontah, pripovedovati jim o uporih v državi in zbirati denar za «organizacijo».

V tem času se je Zorec močno spremenil. Novo delo ga je zresnilo. Prej prazne besede oduševljenja, so zdaj prehajale v dejanja. Iz vpliva, ki ga je imel na svoje izbrance, iz skrbi, da bi ostal pokret prikrit, iz čuta odgovornosti, se je prebudil v novega človeka. Bohorič je kar gledal. Tudi fantje okrog njega niso bili več prejšnji dijaki, drug drugemu slični, ampak vsak je začel rasti v svojo značilnost. Neka lepa skrivnost jim je dala nov smisel. Vsak teden so se shajali pri Zorcu. Učili so se cirilice, čitali srbske narodne pesmi, razpravljali o zgodovini Srbije, izrezovali dvoumne vesti iz dnevnikov, dopisovali si s tovariši po drugih mestih in si izmišljali dejanja, s katerimi bi med ljudstvom motili in smešili državne proslave.

Kdaj pa kdaj je Zorec povabil tudi Bohoriča na te sestanke.

«To je nov rod, res nov rod!» je vzklikal Zorcu, ki ga je spremljal domov.

«Glej ga, mar si ti star?»

«V primeri z vami se čutim starega. Le smej se, kolikor hočeš. Vaša živost in delavnost, to je vendar mladost, to je zdravje. In še eno je. Ti fantje so vsi nazven. V sebi so uravnovešeni. O sebi sploh ne premišljajo. A naš svet, Jerman, Barbič, Vrezec — kakšna razlika!»

«Res je. Vaš svet je prav za prav nevaren, škodljiv», je menil Zorec. «Kako žalostno je končal Kamin. To je večna negacija življenja. Ali skozi vas gre nov val. Vojne bo konec, Danijel, in konec bo revolucija!»

«Najbrže. A to še ni konec. Konca ni nikjer, to je tisto strašno! Konec — mir — to je samo tedaj, če se otreseš vsega, če pogasiš v sebi večni nemir blodečega Duha...»

«Ta večni ,jaz' in ,jaz'! To potrebo čutiš samo ti, Danijel, samo ljudje tvoje vrste, subjektivisti. Vraga, saj živiš v svetu, dovolj dela te čaka v šentflorjanski dolini...»

«Meni so vse šentflorjanske doline zoprne.»

«Brez njih ni ne družb, ne držav. O, — deseti brat!»

«Deseti brat?» — —

Deseti brat — odslej se je neprestano povračala vanj ta beseda. Deseti brat — romar, romar. Zarastla se mu je v podzavest, pre-

pregla ga je vsega, pokazala mu je smer, kjer bi edino utegnil najti ozdravljenje.

Bohorič je že ure in ure čutil tesnobo v srcu. Polaščal se ga je strah, kakor ga ni več poznal izza otroških let. Vsak predmet se mu je zazdel turoben in tuj. Stopil je k oknu in se ozrl v temačno pokrajino, nad katero so viseli težki zgoščeni oblaki pripravljajoče se nevihte. Nad obronki gozdov in hribov se je raztezala krvavordeča proga, sveteča v gosto temo oblakov, ko da se je vnelo vse obzorje. Edina svetla točka v tem blaznost izživajočem ozračju je bila cerkva na Trški gori, čisto osamljena, pa prav zato tako vidno poudarjena, da Bohorič ni mogel odmakniti od nje pogleda.

Čez nebo se je razkrižala silna ognjena kača. Tresk s zateglim grmenjem od vseh strani obzorja, kot da se je razklala zemlja. Bohorič se je sklonil niže: zdaj, zdaj buhne iz bližine stolp plamenov. Grozeč molk. Ves je bil osredotočen v pričakovanje nečesa strašnega, kar je prežalo že dolgo v njegovi podzavesti. Zmrazil ga je občutek, da stoji pod vplivom neke tajne volje, da ga nadzira nevidno bitje. Nestrpnost se je dostopnjevala do neznosne negotovosti. Med tem se je že vse stemnilo. Prav počasi se je okrenil in tedaj je zagledal v zrcalu svoj blede obraz, komaj še nekoliko osvetljen od motnih odsevov prednočja. V tem trenutku pa je kriknil kakor brezumen. V zrcalu je zagledal nekaj strašnega: za njegovim hrbtom se je vzpenjal človek, ki ga je zrl s široko razprtimi očmi. Prav za prav je videl samo oči, velike, vprašujoče.

«Jezus!» je zakričal in odskočil. Zakrilil je z rokami in se pognal. Istočasno je odjeknil še neki krik, skoro nečloveški. Dvoje teles je v temi zadelo drugo ob drugo.

Bohorič je samogibno zaprl oči in planil k vratom. Tedaj se je njegove rame oklenila tuja roka. Ves je oledenel. Brezčuten je pričakoval, kaj se bo zgodilo. Nevedé se je okrenil: pred njim je stal neznan človek.

«Seveda si ti, ti si!» je vzklikal neznanec s hripavim glasom. Ta glas! Bohorič ga je spoznal. Bil je Jerman.

Kako je prišel, odkod, kdaj? Vsa ta vprašanja so se mu prehitevala, ko je prižigal svečo. Kako pa je osupnil, ko je luč osvetlila njegovega prijatelja: izsušen do kosti, mrtvaškega obličja, trudne, ugasle oči, na golo ostrižen, oblečen v raševinasto, staro rjavo suknjo, ki mu je bila predolga, ovratnik zavihan navzgor, strgani vojaški čevlji. — —

«Za božjo voljo, Jerman. Ti! Pa kaj je s teboj?! Kakšen pa si! Ves si premočen. Od mraza kar drhtiš. Sedi, sedi, takoj ti napravim čaj... O, da si prišel!»

Hitel je v kuhinjo in ker ni bilo nikogar doma, je sam začel pripravljati čaj.

«Pobegnil je, od vojakov pobegnil», ga je obšla prva jasna misel. Zato je ves tako prestrašen. Zato se je tako boječe vtihotapil. In ko je še premišljal, še vedno v strahu in obenem razburjen od veselega iznenadenja, so se odprla vrata in vstopil je Jerman. Bohoriča je obšla nova groza: zagonetni begun je stopal kakor mesečen, z iztegnjenimi rokami, kakor slepec, ki otipava zrak.

«Saj si ti, seveda si ti, Danijel!» je vzklikal spet ves začuden in se sklonil čisto blizu Bohoriču do obraza.

«Seveda sem jaz. Pomiri se. Saj si na varnem!»

Jerman ga je ošinil s sumljivim pogledom in se ozrl okrog sebe.

«Na varnem sem, praviš? Ne, ne, tudi ti menda prikrivaš. Prav zdaj, ko si me pustil samega v sobi, sem spet slišal...»

«Kaj si slišal?»

«Nekaj prikrivaš. Past si mi nastavil. O, vse vem, mene ne prevariš. Preveč sem že izkusil... Jezus, ves si rdeč v obraz! Prav tak si kakor so oni...»

«Kdo oni?»

«Oni, ki me zasledujejo. O, kaj vse so delali z menoj. Vsa lica so imeli okrvavljena in nosili so krvave predpasnike kakor mesarji. Strašne stvari so počenjali. Iz barak se je vso noč slišalo divje vpitje. To je bila vivisekcija. Joj, joj... In zvezali so me. Ustreliti so me hoteli. Klečé sem jih prosil, da so me pustili pri življenju. V klet so me zaprli in vso noč so plesali okrog mene. In ženske so bile med njimi. Rdeče ženske...»

«Za boga, kaj ti je, Jerman?»

«Nič se ne potvarjaj, vse vidim. Joj, spet slišim...» Sklonil je glavo, kakor da prisluškuje.

«Kaj slišiš?» je Bohorič s strahom vprašal.

«Žvižge. Čisto razločno slišim. Spet... spet... Zdaj pridejo pome. Ti si v tajni zvezi z njimi. Tak prijatelj si ti? Vidim, vsi so se mi izneverili. K tebi sem pribežal. Pa sem se zmotil...»

Nenadoma je umolknil in prijel Bohoriča za roko.

«Povej, kaj delaš. Strup kuhaš zame. Strup, saj vidim...»

«Za božjo voljo... Jerman!»

Jerman je začel hoditi po sobi in si nestrpnost trl čelo z roko.

«Tak sedi vendar», ga je miril Bohorič.

«Saj ne veš, kako me boli glava! Raznesti me hoče. Vse noči nisem spal. O, kako so grešili nad menoj! Kaj sem jim storil, kaj? Pokleknil sem pred morilce in jih prosil odpuščanja. Molil sem. Na glas sem molil. Moj Bog, tak duh je bil v meni, pa so ga strli... do smrti so me izmučili.»

Spet je pogledal topo predse. Za nekaj trenutkov je bil videti miren. Nekaj svetlega mu je zablestelo v očeh, kakor od nekoč. Bohorič je ujel to trenutno upanje in v hipu je že spet mislil, da ima pred seboj nekdanjega prijatelja.

«A povej že, kako si prišel! Kaj si res pobegnil?»

«Ti že veš? So ti že brzojavili. Saj, seveda.»

Spet je bil ves čuden.

«Kaj bom vedel. Mislim pa si lahko.»

«Kaj sem res videti blazen?» je ponovil ostro, skoro srdito.

«Blazen?!»

Bohoriča je v tem trenutku obšla strahotna jasnost.

«Ne upaš se odgovoriti, Danijel? Res, pobegnil sem. Iz blaznice sem pobegnil. Na Studencu so me imeli zaprtega.»

«V umobolnici si bil?»

«Po krivici, po krivici. Nič ne vem, kako sem prišel tja. Prevarili so me in verjel sem jim. Šele čez več mesecev sem se zavedel, kje sem. Dva sva ušla čez vrt. S prosjačenjem sem se prebil do Ljubljane, tam mi je neki znanec posodil za na pot do tu. Zdaj pa ne vem, kako bo z menoj.» Pogledal je topo, brezizrazno. Spet se mu je utrnil svetli hip.

«V blaznici si bil?»

«Pusti, pusti!» je Jerman pošepetal in začel odganjati z roko po zraku, kakor da podi nevidne mušice. Spet je začel hoditi po kuhinji in stokati. Prijemal se je za glavo in se krivil.

«Ti, Bohorič,» je nenadoma kriknil z izrazom divjega sovraštva, «ti skrivaš v sobi zasledovalce. Zdaj sem se prepričal. Saj sem slišal. Pravkar mi je zašepetalo na uho. Ti glasovi ne varajo.» In spet se je sklonil, kakor da prisluškuje.

«In tudi žvižgajo, strašno žvižgajo. Ženske imaš skrite. Kaj si dejal? Reci še enkrat.»

«Nič nisem rekel», ga je zavrnil Bohorič ves iz sebe.

«Si, kaj tajiš? Ostudne besede si izrekel! Jih hočeš slišati?»

In kričaje mu je začel izrekati najgrše izraze, kakršnih prej niti poznal ni.

«Ne boš me varal. Ne, ne!» je vpil besen in začel begati kot v kletki. Pri tem je prevrnil stol in se je ropota tako prestrašil, da ga je pograbila divjost. Planil je k omari in razmetal po tleh vse, kar mu je prišlo v roke.

«Blazní, blazní!» je prešinilo Bohoriča skozi mozeg in z vso silo se je vrgel na napadalca, ki ga je hropečega pritisnil k tlam in zavlekel v vežo. Zbežal je na ulico in zaklical na pomoč.

Čez dva dni so Jermana spravili v umobolnico, odkoder se ni vrnil nikoli več.

(Konec prihodnjič.)

OB ZAČETKU GLEDALIŠKE SEZONE

ANTON OCVIRK

Uvod.

Preden preidem k podrobni oceni del in uprizoritev, se mi zdi posebno ob začetku gledališke sezone nujno, opozoriti na nekatera važna gledališko kulturna vprašanja. Zavedati se moramo, da ne sme biti odnos «Ljubljanskega Zvona» do slovenskega gledališča le kronističen, da ne sme beležiti zgolj gledaliških dogodkov, ampak mora biti kulturno soustvarjajoč in ploden v kvalitativno visoki literarni in gledališki kritiki. Zato ni važna le ocena dramatičnih del, ki jih mora kot literarni list predvsem upoštevati, ampak tudi ocena gledališkega vodstva, dramaturga, režiserja in igralcev. Razpravljati je treba o umetniški višini vodstva, ki je vidna v repertoarju in gledališki politiki, o pomembnosti dramaturga in o umetniški moči igralcev. To smer prikazovanja in premišljevanja o slovenskem gledališču si je «Zvon» že lani začrtal, ko je pričel graditi ideološko in umetniško pojmovanje slovenskega gledališča, ko se je bavil s podrobnimi gledališkimi problemi: z analizo repertoarja, dramatičnih del, z oceno uprizoritev in igrilstva ter je končno strnil svoje doznatke v sintezo. V isti idejni smeri bo moral graditi še naprej v globino spoznavanja in v višino ocenjevanja, skušajoč se vedno bolj organsko poglobljati v vsakovrstna važna gledališka vprašanja. Poleg podrobnih literarnih ocen dramatičnih del, kjer bo vedno nadvladovalo kvalitativno merilo in bodo slovenska dela natančno predelana, bo gledališki kritik govoril o uprizoritvah, o igralcu in tudi o posameznostih: o pojmovanju dramaturga, o odškem prikazovanju, o slovenskem dramatičnem seminarju, o pojmovanju in stilu režije in podobnem. V svesti si moramo tudi biti, da je slovenski človek že prešel naivno dobo kulturnega tipanja in da mora začeti z zrelim pojmovanjem umetnosti, kulture in literature.

O novi gledališki sezoni vodstvo gledališča ni objavilo še nikakega zaključenega repertoarja, če izvzamemo dvomljiva namigavanja v časopisju. Da je v dosedanjem repertoarju že naznačena smer bodoče sezone, je jasno. Vendar o tej smeri še ne moremo govoriti, ker bo bržčas podvržena hipnim časovnim spremembam in miselnosti vodstva.

1. Shakespearejev «Sen kresne noči».

Shakespearejeve vesele igre niso svojske le po pesniškem izrazu in umetniški lepoti, ampak predvsem po pesnikovem notranjem doživljanju in pojmovanju komičnega. Vsa prelest bajnih bitij,

vpletena med dramatično dogajanje osrednjega motiva, prepletena nato s temnimi nestvori ali smešnimi nerodneži, vsa besedna muzičnost in ritmičnost, vsa modrost, aforistična duhovitost in pesniška vznesenost, vsa ta obsežna vsebinska in oblikovna raznobarvnost Shakespearejeve vesele igre je spretno stkana in zlita v umetniško celoto. Te različne posebnosti pa so dramatična gibala, ki ustvarjajo njegovim delom dinamično gibčnost in prožnost. V taki navidezni atektoniki, preobloženosti, pestrosti in baročni bujnosti je vendar vidna enotna dramatična črta, ki veže dele med seboj v dejanje, je torej svojstvena tektonika dogajanja. V tej mnogobarvni enotnosti je skrit Shakespearejev umetniški, življenjski in svetovni nazor. Če je klasična komedija tipizirujoča, ker sloni predvsem na komiki prikazovanja slabosti posameznega človeka, ki jih tira do skrajnosti, ali če postanejo osebe v komediji le še obrisi ali liki, ki predstavljajo posamezne smešne človeške lastnosti (Molière), je v primeri z obema tipoma komedije komičnost Shakespearejeve vesele igre v vsebini dogajanja, v celotnem vzdušju drame. V njej ostanejo ljudje še vedno posamezne individualne celote, le njih strasti so pritirane do skrajnega viška smešnega. Tipizirujoča komedija se torej naslanja bolj na razum, dočim je Shakespearejeva vesela igra plod skrajno razigrane fantazije. Prav ta vsebinska polnost vodi dejanje do zelo zamotane zapletenosti, ki se stopnjuje z dogodki. Vse osebe pa so v svojih dejanjih, v svojih strasteh skrajno resne, in prav ta njih resnost je komična. Ta skrajno prosta pesnikova domišljija je mogla preobraziti v sodobni dramatikoki okostenelo in običajno maskeradno igro v živ umetniški umotvor, poln globine in vsebine.

«Sen kresne noči» je pomaknjen v skrajno fantazijsko razgibanost, ne da bi vkljub temu prešel v nejasnost; postavljen je v sanjsko resničnost, ki ima na sebi podobo konkretne resničnosti, in niha med tečajema verjetnega in neverjetnega — pravljичno bajnega. Tu se strasti in čuvstva razbohoto nad mrzlim razumom. Toda resničnost tega sveta je umetniška, je človeško polna, stkana iz močne simbolike. Življenje in sen se stekata v eno resničnost, sen in resnica in resnica in življenje se medsebojno prepletajo in dopolnjujejo. Osrednji vsebinski motiv «Sna» je ljubavni. Ljubezen kot strast je prikazana v vsej emocionalni moči, ko se ljubavno čuvstvo sprevrže v skrajno strastno slepoto, kjer razum otemni. Tu leži jedro ideje «Sna». V gradbi igre je očit trojni svet: bajni, svet vil in nadzemskih bitij, ki so posebljene zemske moči (Oberon, Titanija, Spak) ali tudi umetniški simboli (Ariel v «Viharju»); dejanski svet resničnosti, osrednji in glavni del igre; in končno svet duševno nerazgibane okornosti (rokodelci) ali simbolne upodobitve čutne

mesenosti ali živalske sle (n. pr. Kaliban v «Viharju»). To je trojno stopnjevanje in prikazovanje fantazije. V prvem svetu — svetu posebne vzročnosti in reda — so razklenjene meje fantazije v nedogled, tu je svet vsemogočega, dočim je kontrast tega sveta svet duševne negibčnosti, ki je brez fantazije in prefinjenosti. Osrednji dejanski svet je tisto dramatično žarišče, kjer dobita oba skrajna svetova svojo upravičenost in bitnost.

Središče dogajanja je torej srednji svet te trojnosti, zaradi njega in iz njega obstojita oba ostala. V čustvenem afektu — pri «Snu» je ta zaobjet v 2., 3. in 4. dejanju — so nehanja oseb mogoča v višjem svetu, ki tudi posega s svojo močjo mednje (motiv učinkovanja rožnega soka), in dobijo svojo upravičenost v svetu druge vzročnosti in reda. Tu je torej mogoča vsa razsežnost čustev in strasti in zdi se, da je človek igrača nadnaravnih sil (Spak), ki so hudomušne, a blage. Tako je «Sen» pomaknjen popolnoma naravno — naslov ponazori smisel drame — v zaostrenost in obenem v komičnost, ki jo poveča ostro kontrastiranje. To kontrastiranje doseže svoj višek takrat, ko poseže v dogajanje okorni svet — rokodelci. Zanimiva in dramatično silno učinkovita je preobrazba Klobčiča v osla, ki nevede govori oslovsko modrost. S Titanijino strastno ljubeznijo do Klobčiča pa je kontrast na višku. Tak kontrast se ponovi na koncu pri uprizoritvi «otožne burke» — «Smrti Pirama in Tizbe». Toda zaljubljeni so že odrešeni kresnega čara in se morejo zato nad igro zabavati. Vsi ti kontrastirujoči prizori pa so dramatično motivirani. V svet čiste fantazije in umetnosti ne morejo groba dejanja, ne da bi ga razdrla in uničila njegovo iluzijo. (Uprizoritev «otožne burke».) Moč čustvenega afekta pa je tako silna, da more Titanija ljubiti ničvredni in nakazni stvor, preobraženega Klobčiča. Idejna vsebina teh prizorov je globoka.

Vse te misli so učlovečene v izrednih Shakespearejevih simbolih. Poosebljevanje je višek njegove umetnosti. Vsaka izmed oseb je individualno ostro očrtana. Rokodelci so krepki možaki in nič na njih ni karikiranega, saj so že s svojim bistvom smešni. Vilinski svet je eterično prosojen, kot dih ustvarjajoče fantazije (pomen njih nevidnosti). Dramatična gibalna Shakespearejeve vesele igre so torej kontrasti, ki učinkujejo smešno zaradi svojega nesoglasja. Natezanje strasti do skrajnosti je izvedeno v osrednji igri zaljubljenecv. Iz prvotnega začetnega položaja v prvem dejanju, ko je Hermija za Lisandra in Demetrija središče ljubezni in stoji Helena ob strani, se sprevrže položaj na višku tretjega dejanja v popolnoma nasprotno smer. Demetrij in Lisander se bijeta za Heleno in Hermija blazni od ljubosumja. Ta prehod pa se izvrši po skali vedno bolj naraščajočih zapletljajev, ki jih Shakespeare nato s čudovito preprostostjo

razreši. Simbol tvorne fantazije pa je Spak, ki je gibalo igre. On je neke vrste slutnja poznejšega svetlega Ariela.

Če pregledamo celotno igro, zapazimo, da se vsi trije svetovi med seboj mojstrsko prepletajo in zapletajo in da rase dejanje silno jasno in logično do viška in v konec. Pestrost in vsebinsko barvitost povzroča tudi podobnost ljubavnih parov (Titanija-Oberon; Hermija-Lisander; Helena-Demetrij; Tizba-Piram), ki se harmonično ujemajo z dogajanjem in bistvom vsakega izmed treh svetov. Središče drame je torej poanta o ljubavnih parih — to je igra krogov v krogu, ki ga kot okvir tvorita s svojo zrelostjo, dognanostjo in veličino Tezej in Hipolita. Oba sta tudi varna pred čari kresnega večera. V 5. dejanju je pesnik odkril vso modrost, pomen in idejno vsebino «Sna» v začetnem Tezejevem dialogu s Hipolito. O čudovitostih sna v kresnem večeru govori:

«Zaljubljeni in norci so možgan
tako kipečih, fantazije tvorne,
ki dojmi, česar hladni um ne pojmi.
Zaljubljenec, blaznikov in poetov
je sama domišljija . . .»

In to osnovno misel pesnik nato pesniško zveže v podobo o umetniškem ustvarjanju:

«Oko poeta kroži v lepi blodnji,
z neba na zemljo, z zemlje k nebu bliska;
in kakor domišljija vstvarja like
stvari neznanih, pesnika pero
jih oblikuje, niču zračnemu
daje ime in stalno bivališče.»

Tu so gibalala Shakespearjeve umetniške vizionarnosti.

Ves potek dejanja je prijetno lahak, poln pesniške lepote in blage šegavosti. Dejanja vsake osebe so psihološko fino očrtana in človeško globoko zajeta. Igra v celoti je dramatično zelo učinkovito zgrajena. Od prvega prizora rase v lahнем zaletu vedno hitreje kvišku in se v gradbi sestavi nekako v srednji sanjski del (srednja tri dejanja) in v oklepajoči ga začetni in končni del. V tem je arhitektonika celote. Shakespearjeva umetniška veličina diha iz vsakega stavka in je tu potopljena v mistično blagodejnost, ki tako prisrčno zazveni na koncu igre v ljubkem končnem akordu kot opravičilo:

«Če vas sence smo vžalile,
mislite, da vse to bile
so le sanje, da zaprli
ste oči, prikazni zrl.

S to slovesno besedo se je umetnik umeknil v svet svojih vizij in se zaklenil vase, potem ko je razpredel pred nami vse bogastvo svojega genija. «Sen» je čudovita slika umetniško oblikovanega življenja, ki se utaplja v sen in prečiščeno in prerajeno znova vstaja.

S «Snom kresne noči» je drama otvorila letošnjo sezono. Uprizoritev pa je bila precej oddaljena od Shakespearejeve zamisli in je bila igralsko popolnoma negibčna. Režiser O. Šest je predstavo poudaril predvsem v inscenaciji, ki je bila prijetna zaradi enostavnosti in ker so se vanjo pravilno stekale niti dogajanja. Seveda bi nekoliko manjše stiliziranje scene (soba v Dunjevi hiši) in večja plastičnost gozda povzdignila iluzijo pravljичnosti in sna. Odrske učinkovitosti so bile običajne: glasba in balet. Režiser je to pot premočno podčrtal muzikalno interpretacijo igre (Mendelssohn), ki bi brez škode lahko izpadla, ker spravlja v delo melodramsko občutje, zavaja igralca v deklamacijo in uničuje dramatično iluzijo (razvlečenost predigre). Režiser naj bi uporabljal glasbo le v nujnih slučajih, in sicer pianissimo, naraščujoč do mezzo forte, to je v pravem sanjskem nastrojenju, ne pa s tako glasnim izvajanjem. Prav isto je bilo z baletom, ki bi bil lahko zelo učinkovit, če ne bi bil tako vsakdanji, banalen, neuglajen in brez vsebine. Figuralne sence in svetlobne učinkovitosti so običajni režiserjevi dodatki, ki pa, žal, nimajo preveč skupnega z notranjo režijo dela. Sami na sebi so brez pomena. Bolj potrebno bi bilo, da bi režiser nadomestil praznoto prizora s pomnožitvijo spremstva Tezeju in Hipoliti in dvignil pravljičnost z Oberonovim spremstvom. Še bolj nujna bi pa bila igralska izvedba — režija igralcev. Zunanjo zasnovu dela je pojmoval Šest v običajnem zmyslu režije Shakespearejevih del. Hudo je, da prehaja ta režija v šablono in da se mučno ponavlja. Ideja take inscenacije je Reinhardtova, toda njegov «Sen» je pravljичno izreden, najsi v baročnem ali antičnem pojmovanju. Pravilno je Šest odločil z odmori srednji del (2., 3. in 4. dejanje) od prvega in zadnjega, ki mu je pridal še drugi prizor 4. dejanja.

Režiser je sicer občutil prijetno lahkoto dela, toda v njegovi režiji je ni bilo. Pri ustvarjanju celote je preveč pomaknil v ospredje ročodelce s tem, da jih je tipiziral in skoroda karikiriral. Tako je pravljičnost sna potisnil v ozadje. Globine «Sna» ni bilo v igralskem podajanju. Pravljično mil konec je izzvenel deklamatorično in neigralsko. (Spakov monolog. — Recitiranje zaključnih verzov.) Srednji del igre, beganje po gozdu, je bil prej drastično oduren in neokusen kot pa komičen. Igralci so kričali, se metali po tleh, mahali z rokami, divjali — le igrali niso. Predvsem pa je manjkalo predstavi vzdušja, poezije, bila je mrzla, brez čuvstva in globine, ki jo je v svoji smeri n. pr. utisnil Debevec v «Nevesto s krono» s poudarkom zagonetne mistike. Notranje režije ni bilo. Šest je obstal pri zunanostih.

Prav tako je bilo z igralci. Nihče ni ustvaril posebnega lika, kaj še umetniškega. Igralsko dobra je bila edino Š a r i č e v a kot Tita-

nija, dasi ni bila nova, ne izredna. Spak Vide Juvanove je bil zunanje prijetno pojmovan (po Reinhardt), toda občutno je bolehal le na površnem predstavljanju. Ni mogel v globino končnega monologa, ki je igralsko izredno močan. Bil ni torej prava umetniška stvaritev. Zanj bi bilo treba močnega igralca ali igralko. V celoti pa je predstava očitovala tri glavne igralske hibe: kričanje, patetičen, nejasen govor ter odurne gibe, mimiko in kretanje. Levar kot Tezej je obtičal v melodrami in recitaciji tako pomembne vloge. M. Vera je bila kot Hipolita medla. Oberon M. Danilove ni bil pravljično zagoneten, ampak recitirajoč in telesen. Jan kot Lisander, Železnik kot Demetrij, Gabrijelčičeva kot Hermija, Boltarjeva kot Helena pa so zahajali v prepovršno podajanje Shakespearejevih junakov, bodisi v besedni patos (Jan), v kričanje (Gabrijelčičeva), deklamacijo in recitacijo (Jan, Železnik, Boltarjeva), ne pa v notranje stvaritve. Prav tako uničuje odrsko iluzijo tudi ponavljajoče se nesmiselno kriljenje z rokami (Železnik), neubrana hoja, strastno premetavanje telesa (Gabrijelčičeva) in brezizrazna mimika. Tak način igre razgalja igralčeve izrazne slabosti, ki se sprevačajo prej v odrsko drastiko in neužitnost kot pa v komičnost. — Skupina atenskih rokodelcev je bila celotnejša, čeprav je tipiziranje telesnih slabosti tu pa tam precej motilo. Komičnost obstoji namreč že v njih samih. Realizem bi bil tu zelo prikladen. Umetniške veličine ni bilo med njimi. Daneševa komika (Klobčič) je besedna, ne kreativna. Lipah (Dunja) ga je nadkrilil po umevanju vloge in po smiselnem prednašanju.

Velika igralska napaka vsega ansambla je v govoru. Ni tuje našim igralcem samo smiselno naglašanje besedi v stavku, ampak povečini vobče ne obvladajo mirne, čiste in jasne govornice, posebno v hitrem ali stopnjujočem se govoru. Govor v verzih prednašajo pretežno recitativno, skoroda pojoče monotono in ne stavčno smiselno. Igralec se ustavlja ob rimah ali na koncu verza, dasi tu ni logičnega konca. Naš igralec ni samo oddaljen od popolnega obvladanja igralske govorne snovi, ampak se mora predvsem boriti še z govorno uglajenostjo. «Sen kresne noči» je mimo drugega preveč razodeval tudi to hibo. V bistvu je ta pereča hiba stalna tudi pri drugih igrah in pri večini igralcev.

2. Dve slovenski drami.

A. Leskovec «Kraljična Haris». — Leskovčeva tri-dejanka je po pesniški zasnovi in dramatični izvedbi delo zelo iskajočega in nemirnega duha, ki še ni našel svojim notranjim po-

dobam umetniške oblike in čigar osebe niso porojene iz vroče krvi in živega mesa. V njegovi drami ni še upodobljeno življenje. Besedna bujnost, pesniški eksotizem, meglenost, nejasnost, preabstraktno simboliziranje oseb in njih bistev so še znaki notranje neizčiščenosti, prekipevajočega hlepenja po izrednostih, po živčno in telesno razburljivih prisposodobah, protirečnih in nesoglasjih. Drama ima dvojno lice: fabulativni del, kjer se dogajajo le dramsko vnanji dogodki: denarni propad Kneza ob Sabini in vzrast Jošta, — in abstraktni del, ki je dramatika vse bolj privlačil. Ta del je poln simbolizma — ime «Kraljična Haris» —, teme, zagonetnosti, čutnih odnosov in etičnih ozadij — Knezov beg od mesenosti v čistost, od bolezni v zdravje. To je dokaj jasna tendenca Leskovčevega dela. Leskovčeva borba za dramatično jasnost je borba dramatika za vsebinsko nadvlado enega izmed obeh svetov. V «Kraljični Haris» je ta boj zelo jasen in usoden za dramatika in delo. Prehajanje od fabule v simbole in prisposodabljanje ter od dejstvenosti v neko fiktivno leporečje kviri celoto in enotnost drame. Prvi del sili v dramatično trenje, toda ovirajo ga meditativnost, prehodi v neubrano prikazovanje simbolov (ples «Kraljične Haris»), lirizmi (pesem «Kraljične Haris»), besedne izrednosti, da utone končno v miselno narejenem vzdušju in v nejasni čuvstveni blodnosti.

Sabina Isteniška živi dvojno življenje. Njena narava je dvojna. Čutna, telesna, strastna in računajoča je Sabina, njena zagonetnost pa je iz pravljice kraljične Haris, iz nekega bivšega življenja, ki ga je dramatik nato razložil s polblazno boleznostjo. Taka nedognanost ne more do jasnosti. Tudi druge osebe so v drami statične in nedelujoče. Knez je prav za prav pasiven, on stremi le po svobodi iz Harisinega bolnega čara. Polajnar samo krasi okolico in je ob zlem Joštu medel. Jošt edini stremi, toda nima nikake protiigre. Človeško resnična je edino Joštova mati, poznamo jo iz Cankarja. Vse drugo okrog je okras. Helena ni v ničemer posebna ženska postava, pač pa je zelo medla ob Sabini. Drama je v osebah in v dejanju iluzorna. Iz začetnega dogajanja preide v drugem dejanju v popolno dramatično negibnost in končno v nejasen konec. Opozorim na melodramatičnost vpletene pesmi o «Kraljični Haris» in na njen ples, na Griegovo glasbo (Peer Gynt), ki ga spremlja, in na motiv s sliko, ki je popolnoma nedramatičen. S prehodom v pravljico hoče pisatelj ponazoriti pomen kraljične Haris in zato zdrkne v besedno opisovanje. Opis plesnega prizora je v kontrastu s fabulativnim dogajanjem in jasno kaže, kako se je dramatik iskal. «Pokaže se poltemen prostor, fantastična pokrajina z eksotičnim rastlinjem in cvetjem v ozadju.» Ves ta prehod ni motiviran, prav tako je tudi narejena smrt gospe Isteniške, ki umre sredi pesmi. Taki

efekti so seveda vsekakor *deus ex machina*. Pri Leskovcu ne moremo govoriti o mistiki, tudi ne o višji vzročnosti, ampak o literarnem običajnem iskanju in njegovi notranji nedognanosti. Vsako višje tolmačenje je tukaj prisiljeno in smešno. Na dnu drame valuje neka spolzka čutnost in erotika, ki jo je pisatelj odel v blagodoneča pravljicična in religiozna imena. Prav to prikazovanje ga je zavedlo v nejasnost in nedramatičnost. Kaj naj sicer pomeni v dramo neorgansko postavljena Zofija? Tudi Sabinin ples je le preodeta erotična ekstaza, prav tako kraljična Haris na sliki. «To je lepota, ki požiga.» To pojmovanje privede tudi do razrešitve Sabine narave in njenega simbola «Kraljične Haris».

V istem nesoglasju je tudi pisateljev slog. Iz stvarno objektivnega in skoroda realistično dnevnega dialoga (Krista-Balant) se prevrže pisateljev slog v indirekten dialog (Sabina-Knez in drugi v 1. dejanju, Sabina-Polajnar ob sliki v 2. dejanju itd.). Preprosto grajeni stavki se razbohotijo v preobložene — vedno v čutnih scenah — in takrat usahne njih dramatična sila. — «Kraljična Haris ima prsi posute s solzami boginj (!) — krog rok se ji ovijajo kače z rubini v očeh — smaragdne in safirne želve ji tko mavrico krog ledij — a na vratu lepé kaplje strnjene krvi golobic.» — Nedramatičnost in osladnost takega literarnega sloga je podčrtal Leskovec še z religioznimi prisposodobami. «Ko je Mozes gledal Gospoda, je bilo pod Njegovimi nogami kot safir — in ko je Ecehiel gledal božjo krasoto, je bilo nad njim kot safir.» — Pri slikanju temačno mrzlega gradu uporablja običajne podobe: papigo, vrana, okostenjak, baročni slog v gradu, temne slike, zavese itd. — To je bolj opis za novelo kot dramo.

Kljub vsem tem nedognanostim, miselni shematiki oseb in stilni nepristnosti je čutiti v Leskovcu neko zelo valujočo dramatično silo. V sestavljanju celote je spreten in ume uporabiti vsako podrobnost za dramatično oporišče, seveda ga uporablja preabstraktno (n. pr. Joštovi strupi v začetku 1. dejanja in končna scena v 3. dejanju, Zofija ne nastopi ne v 2. in ne v 3. dejanju, a jo čutimo na odru, čeprav je njena vloga preveč vnesena v celoto itd.). Tudi spretnost v vpletanju in razpletanju prizorov je Leskovcu lastna. Nikjer ni grobih tehničnih nesmislov. Osnovna, nedramatična nesoglasja izvirajo, kakor sem že omenil, iz njegove snovne in idejne neuravnovešenosti in iz etosa. Po vsem tem je Leskovec oblikovno bolj spreten kot pa ustvarjalen — to posebno kaže prvo dejanje, kjer je dispozicija dokaj spretno podana, in ume uvesti vse osebe svoje drame v medsebojne odnose. Seveda nastanejo takoj prelomi v dramatiku in osebah. Vsebinsko, človeško in umetniško pa se Leskovec bori za svetove, ki so plod njegove računajoče domišljije,

odel jih je v shematične like, ki se bijejo za lastne sence. Jedra ni v drami, človeka ni, zato ni ne umetnosti ne sile. Od prvega dejanja se vedno bolj pogreza v brezdušno praznino in utone v njej. Ne razblinijo se samo osebe, ampak tudi njih dejanja splahnejo v praznino. Seveda je še mnogo vsebinskih nesoglasij (Pjer posega v igro brez haska — zato je v 3. dejanju njegovo prisluškovanje nesmiselno), vsi važni dogodki se gode v ozadju (denarni propad Knezov), prihod Joštove matere v 3. dejanju je nemotiviran in nedramatičen, prav tako je skoro vse 2. dejanje polno lirizma in nesoglasij (nemotivirana smrt gospe Isteniške, glasba, ples, dialog s Knezom itd.). Na vsak način Leskovčevo dramatsko iskanje kljub temu ni brez zanimivosti in bi morala uprava to delo že prej v skrbni in večji režiji odrsko preizkusiti.

Lipahova uprizoritev je v glavnem trpela na vsebinsko neenotni črti. Režiser je prenesel besedilo iz knjige na oder, ne da bi ga bil režijsko preobličil in mu vdahnil jasnega osebnega pojmovanja. V Lipahovi režiji ni bilo samo režijskih pomanjkljivosti, ampak njegova uprizoritev je že itak temno pisateljevo igro še bolj zagonetila in jo s tem odrsko ubila. Vešč režiser bi iz tega dela napravil plastičnejšo uprizoritev. Režiser seveda, ki je individualnost. Lipah je nihal med fabulo in simboliko, ne da bi se bil odločil za enojnost, seveda v obliki, da ne bi trpela nobena izmed obeh smeri, ampak da bi sledilo dogajanje brez preskokov drugo iz drugega. Zato so bile pisateljeve čustvene ekstaze tako osladne in se je podvojil občutek iz knjige. Režiser bi moral najti tem mestom poseben stil, jih poenostaviti in vsaj delno ubrati. Vsekakor bi moral igro režijsko predelati. Potem ne bi bilo prišlo do osladnega in odrsko nemogočega Sabininega plesa, ne do recitacije pesmi o kraljični Haris in podobnega. Inscenacija je bila neznačilna — pretesno odvisna od knjige, ne od dela. Scenično je bilo plesno pozorišče prej bar kot pa «fantastična pokrajina z eksotičnim rastlinjem in cvetjem v ozadju». — O notranji režiji tu ni govora, ker so bili igralci nejasni v svojih vlogah in neuglašeni med sabo.

Nablocka kot Sabina je pritirala iz vloge zagonetne hipe, pa jih je tolmačila bolj telesno kot pa v vzdušju kraljične Haris. Njen ples je bil zato presnoven in prazen. Pisateljeva razdvojenost se je očitno kazala v njej, zato je nihala med samimi nejasnostmi. Skrbnišek kot Knez je poznal svojo vlogo in jo dosledno izobličil v mrzlo veličastnost. On je v resnici igral in ni zahajal v nejasnosti. Gospa Osojnikova - M. Vera je bila dobrotna v obrazu in izrazu, materinska. Gospa Isteniška - Medvedova pa je z igralskim realizmom v maski, govoru in kretnji v edinem prizoru izoblikovala zunanjo postavbo stare dame. Medle

postave brez igralske oblike in vsebine pa so bile: *Levarjev nepredmetni Jošt*, *Železnikov bledi Polajnar*, glasovno in igralsko nedognana *Helena — Boltarjeve* in ostale. Igralsko zrele in umetniške vloge pač ni bilo v celi igri.

M. Šnuderl, «Pravljica o rajski ptici». — Šnuderlova problemska drama je enostavna v primeri z Leskovčevo «Kraljično Haris» in vsebinsko in oblikovno zelo neprožna. «Pravljica» je fabulativno jasna, toda pesniško in človeško mrzla in negibčna. Šnuderl je v risanju značajev robat, okoren, v izrazu hladno računajoč, rezek in pesniško nebohoten. Snov svoje drame, ki je dramatično zanimiva, ne pa nova (L. Frank, «Karl und Anna»), je skušal dvigniti s tem, da jo je odel v simbolni okvir s pravljico o rajski ptici, z vpletom sličnosti med njo in dvema osebama: Ivanka in Francetom. To prilikovanje in dviganje vsebinskega pomena drame je Šnuderl dramatično izrazil z motivom otroka, ki vsa tri dejanja posluša dvakrat prekinjeno pravljico, ne da bi sam imel za dramo vsaj najmanjšega pomena. Ta nasilni motivni vplet je skrajno nedramatičen, lomi potek dejanja in bi moral na vsak način odpasti.

Igra je odrska shematika juridičnega problema, ki je v tej obliki prej zanimivo izpitno vprašanje, kot pa živa dramatična snov. Kočljivost in zverženost tega problema je tudi pisatelja zavedla zgolj v odrsko debato, kjer je osebe razporedil v zastopnike dveh nasproti si delujočih strank, jih v tem smislu orisal v sentimentalno-naivne (Ivanka, France) in v materialistično stvarne (Breda, Tone), v dobre pa tragične, v temne pa zmagujoče. Prve je orisal kot verujoče v ljubezen, druge kot telesne (Breda), prve poštene (France veruje v zmago resnice in pravice), druge podkupljive (Tone). Potem je s pravljico o rajski ptici hotel posplošiti to na dobo: France in Ivanka sta še otroka predvojne dobe, zamaknjena v pesem minulih, rajskih (?) dni, ki se vrmeta v materialistično, mrzlo sodobnost, kate predstavnik sta Breda in Tone. Prav v tem pojmovanju dobe in ljudi je očita Šnuderlova naivnost, njegovo shematiziranje oseb, ki so zrasle iz njegovih misli, ne pa iz ustvarjajoče emocije. Osebe so torej le v like oblečene misli in niso živi stvori pesnikovega ustvarjanja. Prav isto je z dejanjem, ki je strogo umerjeno po miselni preračunanosti, po strogo zasnovanem pravdnem načrtu, ki ga je nato Šnuderl odel z besedno in situacijsko prevleko. Pisatelj tudi rešuje težak juridičen, ne pa življenjski problem. Tako je od Francetovega nastopa vsa drama vklenjena v sodno logiko, po kateri se ravnaajo osebe do konca. Njih pogovori pa so sodne debate. Vsaka oseba ostane v svojem ozko zasnovanem svetu in ne doživi nikakega spoznanja, če izvzamemo naivno Francetovo slepoto, ki

veruje v ženo in dom. Med njimi ni notranjih osnovnih človeških pretresljajev, ni vroče človeške krvi, zato tudi igre ne moremo imenovati psihološke drame, ko je vsa psihologija obsežena v lagodni meditativnosti oseb.

Potek drame je zelo teatraličen in preračunan. Poizkus Bredinega samomora v 2. dejanju ni notranje nujen, prav tako tudi ne konec drame. Ne človeško ne etično ne bi mogel dramatik v tako negacijo osnovnih človeških elementov. V tem oziru je Frankova drama «Karl in Ana», ki je snovna predhodnica Šnuderlovi, zgrajena na močnih človeških osnovah, na čuvstveno resničnih in dramatično tenkočutno prikazanih prizorih. Šnuderlova drama je ob njej dramatično poantiran sodni akt. V resnici ni v njegovi igri nikakega človeškega trenja. Vsa igra se suče okoli Franceta, ki ga žene v smrt usodno spoznanje, da ga je čas prehitel. Ivanka pa je že itak z novo dobo na jasnem. Notranje drame torej ni. — Gradba je v primeri z Leskovčevo dramo preprosta. Enotnost kraja je v skladu z dogajanjem. Spoznanje v Francetu dozori v drugem dejanju, kjer se drama v bistvu že zaključí. Čuti se, kako je dramatik iz prvotnega drugega dejanja razvlekel snov še v 1. in 2. dejanje. Če bi to izvedel manj umetno, ampak bolj organsko, bi se ne čutilo, kako je drama sestavljena. — «Pravljica o rajski ptici» daleč zaostaja po pesniškem in dramatičnem vzletu za Leskovčevo dramo. Ne more se meriti ob njej ne samo po oblikovni in jezikovni gibčnosti, ampak predvsem ne po notranji dramatični sili. Seveda je Šnuderl snovno zaobjel bogatejši in bolj človeški svet.

Skrbinškova režija je Šnuderlovo dramo rešila. Režiser je napravil iz nje več kot je dramatik vanjo položil. Mimo scenične banalnosti, mimo celotne inscenacije, ki je razodevala obilico neokusnosti, je Skrbinšek dogradil dramo v igralcih. In to je režiserjeva naloga. Njegovo pojmovanje igre je bilo zelo globoko, le, žal, da ga je dovedlo do premočnega kontrastiranja med obema življenjskima nazoroma, kar pa je po premieri ublažil. Strnjenost igralcev v skupno igro, strogo podajanje besedila z miselnimi in čuvstvenimi akcenti priča o močni notranji režiji. Prvotno recitirajoče pripovedovanje pravljice je režiser popravil in tako prišel do zlite celote. Seveda je njegovo režijo še vedno izpodmikal tekst (motiv pripovedovanja pravljice). Skrbinšek je dognal vloge do jedra in tako igralce notranje strnil. Njegova režija je pokazala, kako more delo režiser dvigniti.

Ivanko je igrala Šaričeva. Njena vloga je bila igralsko izredno zrela. Mrtvo vlogo je tako prepojila z živim ognjem svojega igralskega fluida, da je v nekaterih hipih presenečala in se dvignila nad vse igralce. Njen «ah», ko spozna vrnivšega se brata, je bil

višek igralske izraznosti. V zvoku, mimiki, gibih, v celotnem vzdušju je bil ta hip čuvstvena in oblikovna umetniška inkarnacija. V nekaterih prizorih, kjer je besedilo uhajalo v notranje nesoglasje, je morala seveda za njim. Tako pri pripovedovanju pravljice, ki ga je po premieri spremenila iz recitacije v stvarno pripovedovanje.

Kralj je bil kot France odrsko močan, le čuvstvene prepričevalnosti ni bilo v njem. Kralj reagira na neskladno vlogo in zato se je mučil ob režiserjevi zamisli, ko ni mogel do osebnega odnosa do nje. Po prvem dejanju je občutno popustil v dialektičnih prizorih in končno igral besedilo. Prvotne sile iz 1. prizora ni več dosegel.

Šaričevi in Kralju nista bila igralsko dorasla ne Gabrijelčičeva kot Breda in ne Jerman kot Tone. Če sta Šaričeva in Kralj virtuoza v obvladanju igralske oblike, sta Gabrijelčičeva in Jerman prav v tem skrajno nerazgibana. Zato si je Gabrijelčičeva skušala pomagati z divjim mahanjem, kričanjem, ki je prehajalo v drastično grotesko in ubijalo vsako iluzijo. Njeno pojmovanje vloge je bilo sicer po tekstu pravilno, le igralsko ga ni umela podati. Isto je bilo z Jermanom, ki pa je močnejši od Gabrijelčičeve, ker je kljub neubranemu in preglasnemu govoru vendarle imel nekaj mirnih hipov. Oba sta še na igralskem začetku. — V vlogi Brede je gostovala Sava Scherbaum-Severjeva. Igralsko je še dokaj neuglajena, posebno v igralskem izrazu (glasovno in artikulacijsko) in v prednašanju. Posluhuje se običajnih igralskih sredstev, ne da bi iskala svoje oblike. Njena vloga je bila po pojmovanju Brede bolj človeška od Gabrijelčičeve, ne vedno njena igra. Nekateri hipi so pokazali, da občuti, toda v igralski snovi je še povsem na začetku.

Z A Š Č I T A N A R O D N I H M A N J Š I N

J O S O J U R K O V I Č

III.

(Konec.)

Mirovne pogodbe določajo, da tvorijo člani o zaščiti narodnih manjšin temeljne zakone prizadetih držav. Ker pomeni v dosedanji terminologiji temeljni isto kot ustavni, bi bili ti člani del ustavnega zakona v dotičnih državah. Ta razlaga pa je nemogoča. Kajti ustavni zakoni niso nič nespremenljivega; ne samo ustavotvorna skupščina, celo navadna skupščina s kvalificirano večino lahko spreminja ustavni zakon. Da bi bili gospodje pri mirovni konferenci, ki so videli, da se nekatere države upirajo mednarodni zaščiti manjšin, kakor je razvidno iz pisma Clemenceauja Pade-

rewskemu z dne 24. junija 1919. (Kraus, Das Recht der Minderheiten, Materialien zur Einführung in das Verständnis des modernen Minoritätenproblems, 1927, str. 45.), tako naivni in nepoučeni, kaj pomeni stabilnost ustavnega zakona, tega pač ne smemo supinirati. To tem manj, ker je obenem določeno, da se členi, nanašajoči se na zaščito manjšin, lahko spremenijo z odobritvijo sveta Društva narodov. Kajti ali jih lahko spremeni dotična država sama po postopku, ki je predpisan za spremembo ustavnega zakona, ali pa jih lahko spremeni samo s privolitvijo sveta. Da pa bi smela država spreminjati svoj ustavni zakon samo s pristankom sveta, to bi bilo vendar malo preveliko in neobičajno poseganje v notranje zadeve posamezne države. Zato je pravilno naziranje Mandelstama, da so določbe o zaščiti manjšin nedotakljive (intangibles). (O. c. str. 448.) Fraza o temeljnih zakonih naj bi samo maskirala diktat, dasi ji mogoče to maskiranje ni bilo edini cilj.

Kajti za neobičajnim nazivom temeljnih zakonov se najbrž le skriva neka ideja, ki jo je izrazil člen 4. weimarske ustave, ki pravi, da veljajo splošno priznana pravila meddržavnega prava kot obvezni deli nemškega državnega prava. Dasi je z odstavkom 5. člena 45. iste ustave veljava člena 4. utesnjena v bistvu samo na običajno pravo (Anschütz, Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919, Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, 12. izd., 1950, str. 58—68), je določba, da tvori vsaj en del meddržavnega prava sestavni del državnega prava, brez dvoma jako pomembna. Pomisliti je namreč treba, da nobene pogodbe ne trajajo večno. In če bi prišlo do revizije mirovnih pogodb in bi se zaščita manjšin ukinila, ne bi bilo nemogoče, da bi veljala zaščita od takrat dalje kot meddržavno in ustavno običajno pravo. Pogoj za take transformacije pa bi bil, da bi bila zaščita manjšin vobče priznana in uvedena v vseh državah, ki imajo manjšine. Samo nekaj, kar naj velja za vse države brezizjemno, velike in male, ima lahko upanje, da postane sčasoma običajno med državami in v državah. Dokler pa ni tako, je težko zameriti prizadetim državam, da smatrajo zaščito manjšin za breme. Za to imajo pač svoje razloge.

S tem, da je prizadetim državam zaščita manjšin usiljena, se stavlja te države pod meddržavno kontrolo, ki je zanje silno neprijetna, ker tvori lahko pretežno za vsakovrstno vmešavanje v notranje zadeve dotičnih držav. Ali se s tem ne daje naravnost prilika za meddržavne konflikte, ne bomo tukaj raziskavali. Druge države pa, ki imajo tudi manjšine v svojih mejah, ravno zato niso obvezane k zaščiti, ker se prvič smatra, da njih suverenost ne prenese nobene kontrole, in drugič, ker se jim zaupa, da

so same zmožne zaščititi svoje manjšine. Vse to sledi čisto nedvomno iz osebne izjave braziljskega delegata Mella Franca, ki jo je podal v zadevi manjšin na 37. seji sveta Društva narodov dne 9. decembra 1925. in ki se ji je priključil sam Chamberlain (Kraus, o. c., str. 226—244). Mello Franco je citiral holandskega barona Witterta van Hoogland, ki je rekel: «Zadošča, da se unesó v zakone vseh držav določbe o zaščiti manjšin, in manjšine se bodo prikazale tam, kjer bi jih človek najmanj pričakoval, in se bodo vznemirjale, govorile, da so žrtvovane, in uprizarjale umetno agitacijo, na katero ni nihče mislil do tedaj. To je tako nekako zgodovina namišljenih bolezni, ki napadejo mnoge poštene ljudi, kakor hitro jim pride v roke kaka poljudna medicinska knjiga.» Za baronovo duhovitostjo pa se skriva priznanje, da so manjšine še tudi kje drugje kot samo v tistih državah, ki jim je zaščita manjšin usiljena. Bolj precizen pa je bil Hymans, ki se je pridružil mnenju Mella Franca in povedal, da se je udeležil debate v šesti komisiji septembrskega zasedanja Društva narodov leta 1925. «Dovolil si je opozoriti v šesti komisiji, da, če bi se hotel razširiti na vse države sistem zaščite manjšin, bi se namestu z jamčenja svetovnega miru povzročili v mnogih državah notranji konflikti poleg mednarodnih, ki bi se pojavili kaj kmalu.» S tem je Hymans potrdil, da usiljena zaščita ograža mednarodni mir, ker naravnost zavaja k poseganju v notranje zadeve držav, in da je za mir v nekaterih državah bolje, da se njih manjšine ne zaščitijo, to se pravi: da jih bolje zaščitijo dotične države same. Kakšna je ta zaščita, je znano dovolj.

Vendar vse te navedbe še ne osvetlijo celotnega vprašanja. Kajti lahko bi se reklo: vse to so sicer hibe, ki so se napravile pri mirovnih pogodbah, ki pa se bodo sčasoma popravile. Hibe se bodo odstranile, zaščita manjšin pa bo postala sčasoma običajno pravo; in za zaščito manjšin je šlo in gre. Vsem tistim, ki tako argumentirajo, se ne sme odrekati dobra volja in namen, resnica pa je težko na njihovi strani.

Pri pregledu določb o zaščiti manjšin smo videli, da manjšine niso zaščitene samo kot manjšine, temveč tudi kot prebivalci in državljani. Vendar se tam, kjer je šlo samo za navedbo določb o zaščiti manjšin, ni mogla poudariti dalekosežnost teh določb. Te določbe so v vseh mirovnih in manjšinskih pogodbah identične, samo številke členov so različne. Zato pogledjmo odstavek 1. členov 2. in 7. pogodbe med glavnimi aliiranimi in asociiranimi silami in Poljsko z dne 28. junija 1919. Odstavek 1. člena 2. pravi: «Poljska vlada se obveže, da bo dala (à accorder) vsem prebivalcem polno in neokrnjeno zaščito njih življenja in njih svobode brez

razlike rojstva, državljanstva, jezika, plemena ali religije.» Odstavek 1. člena 7. pa se glasi: «Vsi poljski državljani bodo enaki pred zakonom in bodo uživali iste civilne in politične pravice brez razlike plemena, jezika in religije.» Tukaj je težko mogoča interpretacija, češ: dasi sicer govorijo dotični člani o prebivalcih in državljanih, gre vendar samo za manjšine, ker se v obeh poudarja, da ne sme pleme, jezik in religija, oziroma rojstvo in državljanstvo, tvoriti nobene ovire za popolno zaščito življenja in svobode in popolno civilno in politično enakost. V tem oziru je zanimivo že omenjeno Clemenceaujevo pismo Paderewskemu, ki pravi izrecno: «Kar se tiče individualnih klavzul te pogodbe, jamči člen 2. vsem prebivalcem elementarne pravice, ki so faktično zasigurane v vsaki civilizirani državi.» V naslednjem odstavku pa pravi pismo: «Člena 7. in 8. določata skladno s prejšnjimi, da se ne bo delala v postopanju nobena razlika na škodo poljskim državljanom, ki se razlikujejo po svoji religiji, jeziku ali plemenu od velike mase poljskega naroda.» Ta odstavek pisma bi res kazal, da gre samo za manjšine. Ampak ker se pri prebivalcih in državljanih poudarja, da se določba nanaša na vse, to razlikovanje v pismu ni razumljivo, zlasti še, če se pomisli, da sta dotična odstavka členov 2. in 7. enako koncipirana z izjemo, da je pri prebivalcih navedeno še rojstvo in državljanstvo. Zato pravi Mandelstam pravilno: «Člen 7. poljske pogodbe ustanavlja enakost vseh poljskih državljanov.» (O. c., str. 418.) Če se ozremo poleg tega še na začetek tega pisma, kjer pravi Clemenceau, da je v meddržavnem pravu običaj, da mora dati novo nastala ali znatno povečana država za to, da jo lahko priznajo druge države, garancije, da se bo držala nekih načel vladanja, je jasno, da ni šlo samo za zaščito manjšin, ampak tudi za to, da se zagotovi kontrola velesil nad temi državami. Kratko: tem državam se ni zaupalo niti to, da bi dale vsaj svojim večinam primitivne pravice, ki so danes zajamčene v vsaki ustavi, zato se je zdelo potrebno, ustanoviti meddržavno kontrolo nad njimi.

Šele s te strani pade prava luč na določbe o zaščiti narodnih manjšin. Zlasti, če se pomisli še nekaj. O tem, ali bodo sedanje narodne manjšine v primeru nespremenjenih državnih mej obstale tako dolgo kot večine v teh državah, bi bilo brezpredmetno debatirati. Če pa naj ima zaščita manjšin kak smisel, se mora vendar supponirati, da se računa z obstojem manjšin za dogleden čas. Tudi si je težko predstavljati, da bi imela zaščita manjšine meddržaven interes in da bi se ustvaril kompliciran aparat za to zaščito, če bi se smatral obstoj manjšin samo za neko prehodno stanje. In vendar se zdi, da velesile niso računale z dolgim

življenjem manjšin in so jim hotele samo nekako olajšati smrt. V dotični svoji deklaraciji je rekel Mello Franco glede manjšin: «Zdi se mi nepobitno, da tisti, ki so zasnovali ta sistem zaščite, niso nameravali stvoriti v osrčju nekih držav mase prebivalcev, ki naj bi se za večno smatrali tuji splošnemu organizmu države; ampak nasprotno, da so hoteli za elemente te mase pravni zaščitni statut, ki naj bi zagotovil v vsakem oziru spoštovanje pred nedotakljivostjo (inviolabilité) teh oseb in polagoma pripravljaj potrebne pogoje za ustvaritev popolne državne (nationale) enotnosti.» (To je tisti passus iz izjave Mella Franca, ki je dal povod za tolike debate.) In Chamberlain je rekel v svoji izjavi k izjavi Mella Franca med drugim: «Kakor je pravilno izjavil Mello Franco, je predmet manjšinskih pogodb in cilj, ki ga zasleduje svet, ko vrši nalogo, ki so mu jo zaupale te pogodbe, da zajamči manjšinam tisto stopnjo zaščite in pravičnosti, ki jim bo postopno omogočala, da se zlijejo v državno skupnost, kateri pripadajo.»

Tak je položaj, v katerem se nahajajo države, ki morajo zaščititi manjšino, in tako je meddržavno mnenje glede manjšin. Dasi bi se lahko odgovorilo, da ne more biti odločilno mnenje Mella Franca in Hymansa, tudi Chamberlainovo ne, je vendar treba naglasiti, da so ta mnenja vsaj toliko merodajna kakor razne optimistične izjave nemerodajnih osebnosti in korporacij, ki se tako rade navajajo. Clemenceaujevo pismo pa je jako važen oficijelen akt, saj je izdano, kakor se v začetku pisma poudarja, v imenu vrhovnega sveta glavnih aliiranih in asociiranih sil. Tudi novi način zaščite manjšin ne spremeni na tem mnogo. Res je sicer, da ni poverjena kontrola zaščite manjšin velesilam, ampak svetu Društva narodov, ravno tako pa je res, da ime samo ničesar ne spremeni na bistvu stvari. Gre za to, kdo je v svetu, oziroma bolj točno: kdo je tudi v svetu. Saj si nihče n. pr. ne dela iluzij o tem, kakšna je v resnici ravnopravnost med državami.

IV.

Poglejmo sedaj, kakšno je notranje državno razmerje med državami in manjšinami, ki naj bodo zaščitene.

Današnja država je demokratična, če ne še faktično, vsaj po svoji tendenci. V demokratičnem principu je vsebovana pravica samoodločbe, da ima vsak narod pravico do lastne države. S tem bi bilo vprašanje manjšin v moderni državi nerešljivo, ker bi se morala vsaka država razcepiti na toliko držav, kolikor narodov, oziroma narodnih manjšin ima. To bi vedlo do nemogočih posledic zlasti tam, kjer narodnosti niso teritorialno ločene, ampak pomešane med seboj. Vendar demo-

kracija ne polaga tolike važnosti na princip samoodločbe, kakor na princip večine. Kajti z njim je zadoščeno vsaj deloma tudi principu samoodločbe: samoodločba ne pomeni namreč nič drugega kot svobodo. Ker ne morejo biti svobodni vsi, je še največ svobode tam, kjer je svobodna večina. Tako je rešila demokracija vprašanje svobode na kvantitativen način. S tega stališča pa je vprašanje zaščite manjšin nerešljivo. Kajti manjšina je tukaj samo korelat večine in brez vsakega pomena, dokler ne postane sama večina. Iz tega se vidi, da se vprašanje vsake manjšine nujno spremeni v demokraciji v politično vprašanje. V demokraciji je pojem manjšine lahko samo političen. To je razumljivo. Tudi če ne vzamemo demokratičnega principa v prvotnem smislu, kjer so tisti, ki vladajo, in tisti, ki so vladani, eno in isto, ampak se omejimo na praktični princip vladne večine, se vidi, da ta večina predpostavlja neko enakost in homogenost med člani večine. Nemogoče je namreč tvoriti večino iz disparatnih elementov, če nimajo ti elementi vsaj nekaj skupnega. Vendar so take večine s samo nekimi skupnimi cilji kratkotrajne, samo od primera do primera. Demokracija pa je hotela omogočiti čim večje in trajne večine. Zato je morala nujno odpraviti vse stanovske in druge razlike in predprave ter priznava samo državljanje. Ti državljani pa so vsi enaki. Ta pojem državljanja je nekoliko ekskluziven in agresiven, zato je bil starim demokracijam nedržavljan — barbar. Vendar si demokracija ne prikriva, da vsi državljani niso enaki, da imajo različne svetovne in življenjske nazore. Zato je demokracija upoštevala te razlike, a jih je skušala izločiti iz politične sfere. Vnesla jih je pod imenom temeljnih pravic v ustavni zakon, da jih s tem odtegne političnemu območju. Danes so te temeljne pravice v demokraciji nekaj tako samo ob sebi umevnega, da bi se jih težko upala negirati kaka država, ker so nekako legitimacija pravnega reda.

Če gledamo s tega stališča na zaščito manjšin v demokratičnih državah, se vidi, da ta zaščita ni lahka. Vse razlike, ki se priznavajo, se lahko gibljejo samo v okviru temeljnih pravic. Kar presega ta okvir, je privilegij, ki se ne priznava, ali pa je priborjeno v političnem boju. Tukaj smo zopet v politiki in pri politični manjšini. Vlada in narod sta danes sinonim, zato je vlada proti narodni večini nekaj nemogočega. S tem je manjšina ogrožena. To lahko vodi do meddržavnih zapletljajev z vsemi njihovimi posledicami: ena teh je tudi novo sovraštvo med narodi in s tem še bolj otežkočen položaj manjšin. Če pa se vlada ukloni meddržavni normi, pade ali pa tvega prevrat v državi. Te dedukcije niso morda samo papirnato-logične, ampak silno realne. Demokra-

cija je namreč do danes prestala že hude boje, zato je precej bojevita. To je razumljivo tudi zaradi tega, ker je polje demokracije predvsem politično. Situacija pa je ravno danes še bolj zapletena, ker so bile marsikatero večine pred kratkim še manjšine in marsikatero manjšine do včeraj večine in niso še izgubile prejšnjega čuta za ekspanzivnost. Tako se komplicira problem z nacionalizmom, poostrenim marsikje še s spomini na nedavno preteklost. Vlada, ki mora zaščititi manjšine, je pod pritiskom od zgoraj in od spodaj: od zgoraj svet Društva narodov, oziroma meddržavno pravo, od spodaj lastni državljani.

Iz tega se vidi, kako težavna je danes zaščita manjšin: meddržavna zato, ker nasprotuje v sedanji obliki principu vsake državne suverenosti, državna, ker se ne sklada s tendenco demokracije. Najnaravnejši izhod bi pač bil, da bi se zaščitile manjšine potom pogodb med posameznimi prizadetimi državami. Vendar ta izhod ni vedno poraben, ker nimajo vse države manjšin in tudi v tistih državah, kjer obstojé, te manjšine niso tako razdeljene, da bi zaščita manjšine v eni državi vplivala direktno na zaščito manjšine v drugi. Če zaščiti n. pr. Estonska rusko manjšino, ne sledi iz tega, da bi morala zaščititi Rusija nemško. Ker pa se priznava, da manjšine ne smejo postati brezpravni objekti, in je danes možna samo meddržavna ali samo interna državna zaščita, nastane vprašanje: katera zaščita se zdi bolj učinkovita? Tukaj ne smemo ničesar suponirati ali se loviti za fantomi, temveč moramo gledati stvari, kakor so.

Na prvi pogled se zdi brezdvomno učinkovitejša meddržavna zaščita. Vsa moč držav, ki se skriva za mirovnimi pogodbami, bi nujno morala privedi državo do tega, da bi v lastnem interesu spoštovala meddržavne obveznosti. Vendar nam kaže Italija, da se te meddržavne moči ni treba bati. Treba je samo, da dotična država sama pripada krogu zaščitnikov, pa je brez vsake obveznosti in ne obstoji zanjo meddržavni pritisk. Ker danes ni upati, da bi velesile zaščitile meddržavno tudi svoje lastne manjšine, se je bati, da bo imela meddržavna zaščita v sedanji obliki poleg tega, da je brez koristi za manjšine in škodljiva za prizadete države, še druge posledice, ki so naravnost nasprotne tendencam Društva narodov.

Države-zaščitnice namreč nimajo enakih meddržavnih interesov in bodo morda uporabljale in izrabljale zaščito v svoje namene. S tem bodo manjšine malo pridobile, tem lažje pa se bodo tvorile na ta način razne meddržavne grupacije. Kajti naivno je misliti, da bi postala zaščita tujih manjšin kdaj glavna skrb velesil. Velesile imajo marsikatero težke skrbi, ampak skrbi za tuje

manjšine v tujih državah ni med njimi. Tukaj je treba navesti za vzgled samo, da se v Nemčiji danes gotovo največ piše o manjšinah. Pred vojno se za to v Nemčiji ni brigal skoro nihče. In v Nemčiji je bil pred vojno odstotek drugih narodnosti pač večji kot danes. Seveda: Nemcev ni bilo toliko pred vojno pod suverenostjo drugih držav. Zato tudi ni podvzela Nemčija nobenih korakov, ko je rešila med vojno njena zaveznica Turčija armensko vprašanje v Turčiji tako, da je Armence enostavno poklala.

Grupacije, ki smo jih ravnokar omenili, pa se že tvorijo navzlic Društvu narodov ali morda ravno zaradi njega. Kajti, ali je pripomogla k temu kaj direktno tudi zaščita manjšin, se še ne dá reči. Zanikati pa se ne dá, da je danes že močna grupa držav, ki izrabljajo vsako priliko, da poudarjajo nujnost revizije mirovnihih pogodb. Ta revizija se utemeljuje tudi ali celo predvsem z obupnim stanjem narodnih manjšin. Četudi bi bilo stanje manjšin res tako nevzdržno, ta zveza med narodnimi manjšinami in revizijo mirovnihih pogodb ni prav razumljiva. Kajti kako je mogoče, da zahtevajo revizijo pogodb predvsem tiste države, ki so izgubile ozemlja, na katerih so prebivali deli tujega naroda? Zakaj zahtevajo Nemci ozemlje, kjer prebivajo Poljaki, in zakaj zahtevajo Madžari Slovaško? Tukaj se vidi, da v meddržavni politiki ne gre za narod, ampak gre predvsem za ozemlje. Ravno pa, ker so za obstoj in razvoj držav merodajni drugi faktorji kot pa obstoj in razvoj narodov, ni pričakovati, da bi mogla kmalu postati narodna manjšina odločilnega pomena za meddržavno politiko, to se pravi: da bi upoštevale države pri svoji ekspanzivnosti načelo, da ne bi podvrgle svoji suverenosti ozemelj, na katerih bi prebival tuj narod ali del tujega naroda. Kajti potem bi bilo kmalu konec kolonialnega gospodstva. Ta zveza revizije mirovnihih pogodb z razširitvijo zaščite manjšin pa ima za posledico, da države, ki vedo, kaj se skriva za tem, odločno odklanjajo vsako revizijo in razširitev. Vsaka razširitev zaščite manjšin je v današnjih razmerah v neki meri sprememba mirovnihih pogodb. Zato je razumljivo, da so se uprli zastopniki Češkoslovaške, Rumunije in Jugoslavije v 6. komisiji III. skupščine predlogu Gilberta Murraya, naj bi se v nekih manjšinskih okrajih postavili stalni zastopniki Društva narodov, ki bi poročali o razmerah v teh okrajih.

Tukaj se vidi, kako labilen je meddržavni teren, na katerem je zgrajena zaščita narodnih manjšin. Kakor si že zamislimo meddržavno zaščito manjšin, vprašanja ni mogoče odtegniti imperia-lističnemu vplivu. S tem je nada na kako uspešno in pravično meddržavno rešitev izjalovljena.

To tudi iz sledečega razloga. Če bi se hotelo rešiti vprašanje zaščite manjšin v celoti, ne bi bilo potrebno samo, da bi zaščitile

manjšine vse države, ampak bi bilo nujno, da bi se poveril del zaščite predvsem ali vsaj tudi manjšinam. Ne samo dotične države, ki imajo nadzor nad izvrševanjem manjšinske zaščite, bi smele tožiti državo-kršiteljico pred pristojnim forum, to pravico bi morale imeti tudi manjšine. Potem bi bilo tudi onemogočeno, da bi se izvrševal nadzor nad zaščito samo po zunanjepolitičnih kombinacijah. Vendar je ta pravica manjšin zelo težko izvršljiva. Prvič priznava doslej meddržavno pravo za meddržavne subjekte vobče samo države in ne kakih skupin v posameznih državah. Preden bi dočakale manjšine, da bi bile priznane za pravne subjekte in lahko tožile svoje države, bi bilo za vedno rešeno vprašanje marsikatere manjšine. Ampak še večja ovira kot meddržavno bi bilo tukaj državno pravo. Dosedanja država sloni na principu avtoritete in moči. Zdaj pa naj bi naenkrat imela posamezna skupina v državi pravico, da se državi ukloni ali pa tudi ne ukloni. O tem bi odločala instanca izven dotične države. Ne smemo si delati iluzij: Tukaj stoji, če ne formalno pa v bistvu država proti državi. S tem bi izginila dosedanja država, sloneča na avtoriteti in moči, in na njeno mesto bi stopilo nekaj dosedaj povsem neznanega. Dokler pa ne nastopi — če kdaj nastopi — ta tip države, bi dosedanja država umela izigrati meddržavno odločitev spora. In izigrala bi jo tako, da bi prišla dosedanja avtoriteta in moč države do izraza.

Na to je opozoril Triepel v svoji razpravi «Odnosi med notranjim in meddržavnim pravom» (Académie de droit international, Recueil de cours, 1923, str. 82.): «Gotovo je mogoče, da bo prinesel bodoči razvoj novo meddržavno pravo, ki bo priznavalo neke skupine v notranjosti sedanjih držav za neodvisne meddržavne subjekte. V tem oziru se kažejo sedaj celo zanimivi simptomi zlasti v pogledu narodnih in verskih manjšin in njih zaščite. Mogoče bo postavil grozeči razkroj moderne države na mesto držav velike ekonomske skupine in prinesel zaradi tega popolnoma novo meddržavno pravo.» Ker pa je vse to vendarle negotova bodočnost, daje specialist za manjšinske zadeve, prof. Rauchberg, v «Prager Tagblattu» z dne 21. septembra 1930. sledeči nasvet glede reforme zaščite manjšin po Društvu narodov: «Najboljša reforma zaščite manjšin potom Društva narodov obstoji v tem, da postane ta način zaščite odveč potom notranjega sporazuma od naroda do naroda, ki daje vsakemu svoje.»

Tako ostanejo samo posamezne države, da same rešujejo vprašanje zaščite svojih manjšin. Liberalna in zlasti demokratična država je rodila vprašanje narodnih manjšin in bo morala izvesti tudi vprašanje zaščite. Upati je, da ga izvede. Kajti šele ona je naredila iz podanika kot objekta vladanja državljana in subjekt

vladanja. Tudi če se ne oziramo na konkurenco držav v meddržavni politiki, ki ji je pogoj notranja konsolidiranost držav, kar suponira zadovoljne manjšine, nam kaže ideologija demokracije, da pojde njena smer proti zadovoljitvi manjšin. Kajti videli smo, da je princip demokracije svoboda vseh in da se je morala zadovoljiti demokracija z absolutno večino samo zaradi tega, ker je popolna izvedba principa svobode nemogoča. Ampak principa svobode demokracija ni zatajila. Kajti ravno demokracija je praktično izvedla načelo temeljnih pravic. Dasi sicer tvorijo te temeljne pravice tudi trdno osnovo za omogočenje večin v političnem življenju, se ne sme pozabiti prvotni idealni cilj teh pravic. Ta prvotni cilj je bil, da se vsaj v nekih ozirih omogoči svoboda vsem državljanom. In tudi uvedba proporca, ki je naravnost negacija principa absolutne večine, je delo demokracije. To kaže, da vprašanje zaščite manjšin v demokracijah ni nemogoče. In samo taka zaščita, ki ni izsiljena, ima upanje na stalnost. To pa je samo interna državna zaščita.

Pri tem pa se ne sme pozabiti to-le: demokracija danes še išče svojo definitivno obliko, ki bo zaradi različnosti držav mogoče v vsaki državi nekoliko različna, svojstvena. Vendar bodo vsaj osnovne črte povsod enake. Zato je po vsej priliki vprašanje zaščite narodnih manjšin tudi ozko vezano z vprašanjem prave demokracije. Poudarjati pa na eni strani absolutno suverenost države in samo dosedanji večinski princip demokracije ter zahtevati na drugi strani tako zaščito manjšin, da bi postale manjšine države v državi, ne more koristiti rešitvi manjšinskega vprašanja.

S tem prehajamo k točki: ali bi zadoščale manjšinam pravice, določene v mirovnih in manjšinskih pogodbah, če bi bile te pravice dejanski zaščitene? Kdor se ne lovi za iluzijami, bo moral priznati, da se bogve kako daleč preko te meje ne bo moglo iti. Vsak korak naprej ustvarja namreč nove težkoče. In tak korak naprej je zahteva po kulturni avtonomiji. Taka organizirana kulturna avtonomija — in na organizirano se misli — zahteva najprej, da se ve, kdo pripada dotični manjšini. Te osebe je treba vpisati v nekak nacionalen kataster. Ali ima država pri vpisu v kataster kako ingerenco? Splošno se zahteva, da ne sme imeti država nobenega vpliva na vpis. Kdor se čuti člana manjšine, ta se vpiše, država svobodne volje posamezniku ne sme kratiti. Ali pa ima manjšina kak vpliv na vpis posameznika? Da, pravijo, manjšina lahko zahteva, da je ta in ta vpisan. Torej vpis le ni svoboden. Tukaj je ta dvojna nelogičnost razumljiva. Prvič, da država nima ingerence, da pa ima ingerenco manjšina, in da ima manjšina ingerenco, preden je sploh vpisana kot manjšina, preden torej sploh

obstoji. Ni vseeno namreč, ali je par sto tisoč ali samo par sto članov dotične manjšine. Nekje je vsekakor meja, pod katero bi bilo smešno, zahtevati avtonomijo. Če pa je vpis brez ingerence s strani manjšine, se mogoče marsikateri član manjšine ne bi vpisal, ker bi smatral, da mu to ni v korist. To zlasti takrat, če bi pomenil vpis občutno finančno breme. Taka kulturna avtonomija najbrž ne bi bila zastoj in bi morali nositi stroške člani manjšine. Ta avtonomija pa bi bila tudi krivična, ker bi si jo lahko dovoljevale samo bogate manjšine. Še manj se dá seveda govoriti o teritorialni avtonomiji manjšin, ker to suponira, da bi morale imeti manjšine to avtonomijo tudi v državah, kjer teritorialna avtonomija ne obstoji. To je nemogoča zahteva. Ogibati se je treba vseh zahtev, ki bi delale iz manjšin corpora separata.

Mirovne in manjšinske pogodbe ne dajejo manjšinam mnogo. Vendar pa dajejo, če bi se res izvrševale, toliko, da je omogočen zmožnim manjšinam njih kulturni obstoj in razvoj. Gre pa samo za zmožne manjšine in samo za kulturni obstoj in razvoj. Kajti da bi mogla upati manjšina na kako izjemno privilegirano stališče samo zato, ker je manjšina, je nemogoče, kakor je nemogoče, da bi se oddelila manjšina od večine tudi gospodarsko in politično. Mogoče se bo dal doseči kak napredek tudi napram mirovnim in manjšinskim pogodbam, vendar vsa vprašanja manjšin v današnji državi sploh niso rešljiva. Pomislimo samo, da se mora v primeru vojne boriti manjšina eventualno proti narodu, katerega del je.

Delo za zaščito manjšin je danes že ogromno. Če se bo zdržalo tudi nadalje, je upravičeno upanje na uspeh. Kajti vse današnje institucije so le deloma rezultat mehaničnega razvoja, v veliki meri so plod idej in zavestnega hotenja. To delo za zaščito manjšin je v ozki zvezi z gibanjem, ki se kaže danes v raznih pojavih, ki imajo vsi za cilj čim ožje sodelovanje med narodi in državami.

O TIPU NAŠEGA MESTA NA POMOLU

STUDIJA H KRAJEVNI LEGI VEČINE NAŠIH
MALIH MEST — JOŽE RUS

Geografska lega naših večjih mest. Gibljiv relief v pokrajini navadno, ne dovoljuje, da bi se v njem osredotočila večji gospodarski promet in gostejše človeško naselje. Le prostrane kotline in nižavja, torej širši predeli majhnih višinskih razlik, nudijo možnost živahnejšega prometa in gostejše naseljenosti. S takimi plohami planega sveta je Slovenska zemlja razrahljana kakor malokateri gorski svet. Na južnem zahodu se

zajeda med kraški gorski svet Jadransko morje v obliki Kvarnera in Tržaškega zaliva, ob severnem morskem bregu pa se stiska pod znožje naših Alp ravna Furlanija. Adriji in Furlaniji odgovarja na vzhodni strani Slovenije prostrano nižavje Panonske kotline z zajedama v Dravskem in Krškem polju, dočim so v sredo višjega, hribovitega sveta spuščeni trije dolinski vdori Koroške kotline, Kranjske kotline in Celjske krajine.

Vsaka omenjena kotlina ali zaliv pomeni v zgodovini izhodišče večje ali manjše politične aktivnosti. V njih si je bila že rimska kolonizacija izbrala središča politične uprave naših dežel. V «panonskem jarku», prometovanju najugodnejši progi, so stala mesta Aquileja, Emona, Celeja in Poetovio, na Gospo-svetem polju mesto Virunum, a Noviodunum na Krškem polju.

V teh mestih so imele naše pokrajine v rimski dobi žarišča svojega prometa z ostalim svetom. Danes imamo namesto njih predvsem pet parov mestnih središč, torej po dvoje mest v mejah ene stare rimske pokrajine. Na planem polju v dnu Koroške kotline je razpostavljen Celovec (446 m, 26.111 prebivalcev) s svojimi prostornimi trgi in ulicami, na zahodnem robu iste kotline stoji v znožju Dobrača (2167 m) starodavno dravsko mostišče Beljak (501 m, 21.896 prebivalcev); mladi Celovec je mogel zrasti poleg Beljaka, ker vzhodno od njega na 100 km daljave do Maribora ni nobenega večjega mesta.

V kotu med Slovenskimi goricami in Pohorjem steguje ob Dravi mesto Maribor (274 m, 27.994 prebivalcev) roke v odprto ravan, dočim vzdržuje Ptuj (250 m, 4651 prebivalcev) tam pod skrajnim zadravskim odročkom Slovenskih goric prometne zveze z ene strani deroče Drave na drugo; geografska upravičenost obeh mest je dana v dejstvu, da kaže vsako v svojo smer, prvo proti severu, drugo proti vzhodu.

Ljubljana (293 m, 46.650 prebivalcev) je zasedla tesno medgorje sredi prostrane Kranjske kotline, ki je največja, a obenem centralno ležeča, plitva pokrajina Slovenske zemlje. Kranj (385 m, 2580 prebivalcev), pred skrajnimi odrastki zahodnega gorskega oboda, pa lovi promet gorenjskega kota in karavanških prelazov na svoj most preko Save in ga pošilja proti Ljubljani.

Pri vhodu iz Furlanije v dolini Soče in Vipave se oklepa Gorica (89 m, 26.534 prebivalcev), svojega gradu, a pod severnim gorskim obodom Furlanske nižine je v Čedadu (135 m, 1911: 10.031 prebivalcev) osredotočena pahljača dolin skoro cele Beneške Slovenije.

In ob morju dvigata Trst (228.583 prebivalcev) in Reka (1910: 49.806 prebivalcev) s Sušakom (1910: 13.214 prebivalcev), vsak v

skrajnem kotu morskega zaliva, svoja pročelja amfiteatralno proti kraškemu gorskemu robu in odpirata Slovenski zemlji vodna vrata v široki svet.

Končno se pridružuje tej vrsti mestnih dvojčkov še samsko Celje (241 m, 6919 prebivalcev) v kotlini sredi severnega Zasavja, najprostranejša, centralno ležeča gorske pokrajine.

Edini rimski Noviodunum v vzhodnem Zasavju ni dobil primerne naslednika. Njega, kakor tudi sosedno Siscijo (Sisek), je sredi pota med obema, a na vzhodnih vratih v Zasavje pre-rastel mogočni hrvaški Zagreb (185 m, 108.538 prebivalcev). V senci Zagreba in Ljubljane pa je na obeh straneh Gorjancev dovoljeno le uspevanje od njiju odvisnih podružnih mest, za Pokolpje v Karlovcu (112 m, 16.827 prebivalcev), a za Krško dolino v Novem mestu (202 m, 2394 prebivalcev). Kočevje (460 m, 5761 prebivalcev) v največji kotlini sredi Krasa je tudi le nekak agent Ljubljane, v Varaždinu (173 m, 15.645 prebivalcev) ima Zagreb preko Drave poleg Ptuja svoje posebno mostišče.

Kar se tiče krajevnih (topografskih) lege, ima vsako izmed naštetih mest svoje velike posebnosti, tako da bi jih bilo težko primerjati med seboj. Širša, geografska lega, to je položaj, ki sprejema, oziroma pošilja vplive svojega prostora na večje oddaljenosti preko mej Slovenske zemlje, pa spravlja ta mesta v skupino, ki bi zaslužila posebne študije. Saj v njej tiči tudi največji del geografske usode slovenskega naroda, usode, ki se izraža danes v politično-geografskem dejstvu, da leži dvoje mest na tleh Avstrije, četvero na tleh Italije, tudi četvero na hrvaških, a samo sedmero na nespornih slovenskih tleh.

*Mala mesta na pomolu in njih postanek. Kako so zgoraj naštetá mesta porazdeljena po prostoru Slovenske zemlje, pregledamo najhitreje, ako se postavimo v centralno ležečo Ljubljano. Nasproti mestnim središčem ostalih kotlin in nižavij je Ljubljana oddaljena za te-le zračne razdalje: do Novega mesta, Celja in Celovca po 60 km, do Gorice, Trsta in Reke-Sušaka po 70 do 75 km, do Karlovca in Maribora po 100 do 105 km, do Zagreba 115 km, a do Varaždina 145 km. Maribor ima do Celja 45 in do Varaždina 60 km daljave.

Znatne so te razdalje, še znatnejše pa postanejo v naših predstavah, ako pomislimo, da so prostori med vsakim izmed mestnih parov izpolnjeni po širokih površinah gibljivega, prometu manj prikladnega gorskega zemljišča. Plečato Pohorje na obeh bregovih Drave in jarkovite Panonske gorice na obeh straneh Mure, strmi zid Karavank in ohlipne Julijske Alpe kamniške in triglavske skupine, pod obema skupinama razgibano Zasavje in grapaste Rovte, a od Temenice do Adrije votlikavi Kras, to so

gorske pokrajinske enote, ki ločijo plane, gosteje naseljene diluvijalne in aluvijalne zaravní okoli naših vodilnih mest. Med Krško dolino ter Pokopljem in hrvatsko Posavino moramo omeniti še dolgi hrbet Gorjancev, Celjsko krajino pa delijo od Dravskega polja Konjiško-rogaška slemena.

Tudi lega malih mest in trgov, ki so raztreseni kot posredniki med deželo in vodilnimi mesti, je v tesni zvezi z gosteje naseljenimi pokrajinami. Vsi brez izjeme so položeni v dna večjih ali manjših kotlin in podolij ali pa kvečjemu pod rob gorske pokrajine. Našim malim mestom je skupnih po naselju in življenju toliko oblik, da je mogoče med njimi razlikovati prav določne tipe. V pričujoči razpravi se hočem baviti samo s tipom «mesta na pomolu» in se poglobiti v vprašanja, ki imajo svoj izvor v geografskem razmerju med človekom in tesnim prostorom njegovega selišča, morda se nam z geografskim gledanjem, a ob roki zgodovine posreči, da najdemo nove poglede tudi k temnemu vprašanju o postanku teh mest.

Na ljubljanskem Posavju nosijo njive ob vijugah Save ime «na pomolu» (Landzunge). To ime hočem porabiti, da označim lego mestnih selišč, ki jim dela nižje zemljišče okvir na treh straneh.

Ta tip je po Slovenski zemlji tako razširjen, da ga najdemo kar pri petnajstotici naših mest. Med bralci menda ne bo nikogar, ki mu ne bi bilo znano vsaj eno mesto te vrste. Naštejmo jih in jim očrtajmo obenem ožjo geografsko lego.

Metlika in Črnomelj ležita v ravnotni Beli krajini, Kočevje v dnu dolgega Ribniško-kočevskega polja. Novo mesto, Kostanjevica in Brežice so razpostavljeni po dolini Krke, Ormož, Radgona in Velikovec po Podravju. Radovljica, Kranj in Škofja Loka sedijo v gorenjskem Posavju; Koper, Izolo in Piran pa oplakujejo valovi Jadranskega morja.

Prostor tem mestom je človek skrbno izbral, ko je še imel pred očmi tri velike potrebe. Prvič je bilo treba človeku primerne tržišča za kmetško okolico. Tržišče pa je moralo imeti ugodno lego nasproti daljnjemu prometu. In končno je prihajala v poštev nujnost, da je izbrani prostor kolikor mogoče zavarovan. Vsem tem zahtevam ni bilo mogoče nikjer ustreči v toliki meri kakor na prostorih, ki ležijo sicer na ravnem dnu kotlin in podolij, ki pa so bolj ali manj obdani s prirodnimi doli tekoče vode.

Tržišče, prostor prvotnega javnega trgovanja, je glede izbire pač izraz človekove volje. Vsako mesto srednjega veka je bilo namenjeno za prometno-gospodarsko žarišče okolice, ki je bila proti sosednim mestom dobro omejena in ograjena. In kdor je tovoril mimo mesta in v njem ni razložil svoje robe naprodaj vsaj

za kratek čas, je oškodoval blagajno deželnega kneza za določene vsote carine, mostnine in cestnine. Zato so bila stranska pota pod globo strogo prepovedana. V teh prisilnih merah srednjega veka (Straßenzwang) je torej treba gledati glavno delo človekovo, da je okoli zataknjenega tržišča sčasoma zrastle tesno zazidano naselje meščanskega prebivalstva.

Po starosti segajo mesta vsaj v 15. in 14., če že ne v dve prejšnji stoletji, torej v čase, ko smodnika, pušk in topov še niso poznali. Zato je razumljivo, da izbranih točk ni bilo težko braniti. Mesta so bila skoro nepristopna, posebno ker so bila še zagrajena z visokim, močnim obzidjem, a s prirodnimi vodnimi jarki obrnjena proti jugu, oziroma vzhodu, torej v smeri, odkoder je bilo pričakovati sovražnika, Madžare in Turke.

Te zavetne, prirodno utrjene lege so bile izbrane za naselje po večini šele, ko je to dobilo tržne, oziroma mestne pravice in iz teh izvirajoče javnopravne dolžnosti. Dokazov v tem oziru za vsako naše mesto sicer nimamo, vendar za Kočevje n. pr. vemo, da je kot župnija in trg stalo na odprtem kraju, v okolici današnjega pokopališča. Prav tako je bil prvotni Metliki izbran plani prostor pri Treh farah; to nam pove ljudsko izročilo in ime kraškega izvirka Metličice. Obe naselji pa sta se preselili na varnejše pomole, čim sta dobili mestne pravice in jih je bilo treba obzidati. Tudi mesto Višnja gora se je po letu 1478. premaknilo iz dna doline (Stari trg 358 m) na bližnji grič (389 m) in v območje Starega gradu (508 m).

Primorska mesta Koper, Izola in Piran spadajo po svojem postanku v isto vrsto z Benetkami, Splitom ali Dubrovnikom. V njih so si poiskali že v 6. stoletju zavetja stari Latini, ko se je bližal vihar doseljujočih se novih narodov. Sam Koper je bil n. pr. ustanovljen leta 568., ko so skozi panonski jarek prihrumeli germanški Langobardi in razdejali dostopni Tergeste — Trst.

Trije tipi mesta na pomolu. Na podlagi podrobnejšega študija zemljiških oblik moramo razlikovati dve vrsti mestnih pomolov. Ena vrsta leži na bolj ali manj planem zemljišču okljuka (Flußschlinge), ki ga je izrezala vertikalna erozija ene same reke, druga mesta pa so stisnjena na zemljišče, ki ga oklepata rogovili dolov dveh rek (Flußgabel). Imamo pa še tretji, skrajni možni primer mesta, ki ga obliva voda v jarku okoli in okoli, to so «mesta na otokih». Oglejmo si v naslednjem zastopnike teh treh tipov.

Mesta v okljukih. Belokranjski Črnomelj (156 m) se je vgnezdil v tesnem okljuku združenih rek Dobljičanke in Lahine. Slično lego, sredi prostranega okljuka, ki ga delata Kolpa in Korana, je izbralo poveljstvo Vojne krajine, ko se je 1479 odločilo.

da zgradi trdnjavo Karlovac. Kočevje (460 m) na okljuku Rinže je bilo omenjeno zgoraj. Tudi prednik Karlovca, Trg pri Ozlju (120 m), vas, ki je imela v srednjem veku tržne pravice, leži na «Ključu», velikem ovalnem okljuku Kolpe. Na manjših okljukih stoji na Dolenjskem tudi nekaj starinskih gradov, n. pr. Klevevž, na Radovlji pa Gradac in razvaljeni Pusti gradec na Lahini. Najznačilnejši zastopnik tega razreda pa je dolenjska metropola Novo mesto. Kopiči se po položnem griču s kapiteljsko cerkvijo na vrhu (202 m). Na treh straneh ga obdaja navpični, do 15 m visoki Breg, v čigar dnu se pomiče globoka in široka Krka, proti severu je trup griča zožen od dveh strani po zajedah nižjih rečnih polic (Loka — okrožno sodišče).

Mesta na medvodjih. Najlepši primer takšnega mesta je Kranj (585 m) na labornati polici, ki je vzvišena 20 do 40 m nad dolom Kokre, oziroma Save. Drug primer je sosednja Loka (360 m), ki se «pisano» kopiči od združenih strug Sore in Sorice navzgor do pod vrh Kranceljna (474 m).

Pri Kranju in Loki sta rogovili oklepajočih dolov urezani v dokaj enaki meri na obe strani. Pri ostalih mestih te vrste pa je globoko urezana in vodnata samo ena stranica pomola, dočim je druga bolj ali manj plitev, navadno suh dol. V to vrsto spada petero starinskih mest. Mestni pomol Velikovca (462 m) leži na svoji vzhodni stranici 85 m visoko nad dolom Drave, na zahodu ga loči od ostale diluvijalne planjave ozek prirodni jarek, ki daje prometnim zvezam preko Drave velike ugodnosti. Pomol Radovljice (491 m) je precej sličen velikovškemu, je pa znatno manjšega obsega; Sava teče 75 m pod njegovo zahodno stranico, na vzhodu pa ga deli od Predtrga plitvi dol Suhe. Ormož (220 m) je zgrajen na levem bregu Drave na nekoliko ven pomaknjeni polici, ki se dviga 25 m nad reko. Brežice (165 m) stojijo na 25 m visokem, ozkem pomolu, ki sega daleč proti jugu v vodoplavne savske Vrbine. Obe zadnji točki sta nudili za ustanovitev grajske, pozneje tržke in mestne postojanke proti Ogrsko-Hrvatski prav ugodno zemljišče. Metlika (166 m) stoji s svojim najstarejšim delom na pomolu med močnim kraškim Obrhom na vzhodu, a obdobjem Suhorom na zahodu.

Temu tipu mest se dajo primerjati tudi trgi Tolmin (201 m), Žužemberk (210 m), Braslovče (509 m), Šentjur ob južni železnici (297 m) in Pilštanj (381 m). Vendar ti trgi razen Tolmina, ki ima slično lego kakor Kranj ali Radovljica, — pa tudi Višnja gora — ne ležijo na planem zemljišču, ampak na gorskih pomolih, to je odrožkih, ki jih pošilja višji gorski svet proti dnu doline, tako da je njihova prometna lega zelo šibka, njihova važnost pa pri večini skoro enaka vasem.

so izostala nekatera važna poglavja iz delovanja akademskih društev. Le v teh ozirih bi rad opozoril na nekatere nedostatke.

Kolar je pravilno označil pokojnega Jenka kot idejnega glasnika Preporodovcev. Tople besede, s katerimi karakterizira njegovo neumorno in vsestransko delo, pričajo, kako je tudi na avtorja vplivala ta neodoljiva in globoka osebnost. Najmlajšemu izmed kladivarjev je bilo dano, da je prvi v jasnih stavkih podal idejne smernice, ki se v bistvu niso nikoli izpremenile. Na str. 74. in 75. je Kolar priobčil tedaj konfiscirano izpoved: «Naše najvažnejše vprašanje, naš veliki narodni problem je, ali ostanemo Slovenci kakor dosedaj sužnji svoje slabosti... ali pa zapišemo na njih bojni prapor vzvišeno, sveto besedo: Svoboda. — (Govori o Jugoslovanih.) Dokazali bodo svetu, da je mogoče ustvariti nov pojem o naciji, ustvarili ga bodo s svojim vzgledom. Trije narodi bodo tvorili eno narodno telo na principu največje svobode in največjega demokratizma. V tej celoti bo prišla do veljave vsaka individualnost, vsak najmanjši del bo svobodno odločeval o vseh vprašanjih...» Kdaj in kdo je po vojni tako jasno in nedvoumno preciziral našo zajednico? Omladinska društva in druge skupine, ki so po prevratu domnevale, da se izživljajo v preporodovskem duhu kot njihove naslednice, se programu niso niti približale, kaj še preporodovski duševnosti. Skupine, ki so se v zadnjih letih borile programatično za etični in socialni preporod, so organsko še najtesneje zvezane s Preporodovci.

Kolar je potrdil, «da je bil pokret samostojen», toda po organičnosti zrasti se ni izpraševal. Zdi se mi, da bi bilo tudi v tem oziru treba razčistiti pojme.

Preporodovci niso nastopili kot dediči prejšnjih jugoslovanskih pokretov ali stikov. Tedaj so nastali novi, važni momenti, ki na videz niso tako konkretni, vendar ustvarjajoči. Slovenska moderna je razgibala tesno slovensko ozračje, s kritiko in satiro je podirala stare malike, ustvarjala je nacionalno zavest, oblikovala narodovo psiho in njegovo lice. S prepričevalno vero je izpovedala, da smo Slovenci narod med narodi. Moderna je bila tista, ki je odkrila narodovo najglobljo boleost, njegovo suženjstvo. Ni potrebno, da bi našteval vsa dela, ki so prešla v meso in kri mladine. Le-ta je vedela in čutila, da smo Slovenci kulturno dorasel narod in skoraj čez noč se je rodila želja, postati politično svoboden narod. Temu momentu se je pridružil še drug, kategega je sicer težje definirati, a ne čutimo nič manj njegove realnosti. Pravijo, da je včasih nekaj v času, kar zajame ljudstva z neodoljivo silo. Le kamen je treba sprožiti in že se sprosti pritajena energija. Prav tako nenadno je prišlo v tistih časih, «klic živih» je pozval, slovenska mladina ga je čutila in vedela, da «doživi ga le, — kdor je pripravljen nanj!» Napovedala je boj suženjstvu v dolini šentflorjanski. — Razumljivo je torej, zakaj so bili Preporodovci deležni od predstavnikov moderne najvišjega umevanja in odobravanja, zakaj je Župančič tako toplo pozdravil «Preporod» in pozneje «Glas Juga» (str. 111.), in zakaj je Cankarjevo predavanje v Mestnem domu bolj ogrevalo mladino kot Vedina anketa in vse popisane strani o jugoslovanskih vprašanjih.

Kolar je podal kratek oris takratnih političnih strank. Razvidno je, da je bil program socialne demokracije slovenski inteligenci najbližji, ločili so se pač le v narodnostnem vprašanju. Tudi med kladivarji se je razpravljalo o tem problemu. «Značilno za mladega Klemenčiča je bilo njegovo socialistično naziranje», piše Kolar. Spominjam se, da je Klemenčič na nekem programatičnem sestanku obširno razpravljal o socialistični stranki ter ugotovil, da je njen program še najbližji preporodovskemu, predvsem v jugoslovanskem vprašanju. Klemenčič je poudarjal, da je narodova svoboda prva podlaga za njegov socia-

lizem. Tako so si bili z moderno tudi v simpatijah za socialno demokracijo precej edini. Glede Klemenčiča bi pripomnil, da ima Kolar najslabše podatke. Zelo pogrešno in neokusno se mi zdi, da mu ni Kolar privoščil slike v knjigi, ter ni niti mrtvemu izkazal primerne pietete. Klemenčič je bil drug Franceta Fabjančiča in je z njim prav za prav pričel akcijo. Med kladivarji je bil zelo iniciativen, vsestransko temeljit, v «Preporodu» pa eden izmed najvažnejših sotrudnikov, posebej še v polemiki. Kar se je v letu 1912. in deloma 1913. ustvarilo na Dunaju, je bilo njegovo delo; potem je odšel v Rusijo, da bi tudi tam pridobil sotrudnikov (Lavrin). Kolar se moti, da se Klemenčič ni vrnil iz Rusije. Prispel je leta 1913. poleti in se posvetil propagandi na deželi, dokler nista s Francetom Fabjančičem odšla leta 1914. k vojakom, da bi tam širila idejo. Enako površno omenja Kolar akademskega slikarja Ferda Vesela, ki je bil ves čas intimen zaupnik Preporodovcev ter jim je rade volje prepuščal svojo graščino za sestanke ali tudi daljše bivanje, če so razmere zahtevale.

Ker je Kolar posvetil vso pazljivost srednješolskemu gibanju, zato akademskega življenja ni podal tako izčrpno, iz česar izvirajo važnejše pomanjkljivosti. Dosledno in točno trdi, da je Preporod zajel ves jug, toda še laže bi bil to dokazal z dejstvi, ki jih hrani zgodovina akademskih društev. Razvidno bi bilo, kako raznolika in motna so bila tedaj naziranja na jugu in celo med Srbijanci. Jugoslovanski klub na Dunaju je bil brez dvoma na čelu vsega gibanja. Slovencev ni prav nič motilo, da so bili Srbijanci po balkanski vojni zelo rezervirani in hladni, da so se bili zaradi tega med Hrvati besni boji, da so nekateri prečanski Srbi izkoriščali novo gibanje za medsebojno obračunavanje itd., nasprotno, Slovenci so ustvarjali vedno nove možnosti za skupno delo. Tako so se n. pr. iz lastne iniciative takoj po božiču leta 1913. podali k Supilu in ga pridobili za sotrudnika. Organizirali so poleti leta 1913. veliko potovanje po jugu v dveh etapah. Kolar tega potovanja ne pozna dobro. Vladimir Fabjančič, Avgust Jenko in Ferdo Kozak so odšli na Sušak, v Split, Dubrovnik, od tam na Cetinje, odkoder so nadaljevali pot skozi Mostar, kjer je prebival najvažnejši drug Slovencev, Ljuba Mijatović. Preko Sarajeva, Zvornika so prišli v Beograd, kjer jih je že pričakoval podpisani, ki je ostal nato s Fabjančičem mesec dni v Beogradu. Oba sta se tedaj prepričala, da se mora slovenska akcija čim bolj samostojno in ekspanzivno razvijati, kajti srbijanski krogi so kazali večji del le slabo umevanje za slovensko idejnost.

Izmed ostalih pomanjkljivosti bi omenil, da mi ni prav nič znano, da bi klub «Jedinstvo» obstajal na Dunaju. — Avgust Jenko je spomladi leta 1914. odšel v Zagreb in se tam stalno nastanil, zato je tudi preko Zagreba bežal v Srbijo. Glasila «Jugoslavije» ni pokrenil on, temveč neki Ostojić. Slovenci so smatrali v početku to glasilo kot nekako protivnost in šele Ljubi Mijatoviću se je posrečilo, da je izgladil resnično nasprotje, bolj osebnega kot idejnega značaja. Sklenili so, da bosta oba lista «Jugoslavija» in «Glas Juga» enako-pravna. O kakem prenosu lista v Zagreb ni bilo nikomur nič znano; kar piše Žgajnar, je pač le njegova domneva. Žgajnar je bil zelo fantastična natura ter je večkrat kaj domneval in marsikaj podvzel na lastno pest, n. pr. skice za rušitev mostov. Na str. 134. je popisana njegova aretacija nekoliko predramatično. Jugoslovanski klub je Žgajnarja poslal domov, da bi uničil svoje fantastične načrte. Spremili so ga na postajo, da je lahko še pravočasno dospel v Mokronog.

Na str. 151. omenja Kolar zborovanje društva «Zore». To zborovanje se je na Vidovdan leta 1914. vršilo in so zjutraj v Kursalonu govorili pod predsedstvom bivšega ministra Vladana Gjorgjevića zastopniki Srbijancev, prečanskih Srbov, Hrvatov in Slovencev. Govori so bili izraziti in politični. Popoldne je prišla vest o atentatu in zbrani so se razpršili.

Kolar zaključuje študijo z letom 1914. Toda v letu 1917. je gibanje zopet oživel. Vršili so se medsebojni sestanki, stari člani so započeli nove akcije med dijaštvom in vojaštvom. Spomladi leta 1918. pa se je vršilo v Zagrebu veliko triidnevno zborovanje slovenske, hrvatske, srbske, češke in poljske mladine. Na tem zborovanju so udeleženci izdelali obsežen načrt za revolucijsko delo.

J u š K o z a k.

Razprave. Izdaja Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani. V/Vl. V Ljubljani 1950. 521 str.

Prav ob devetletnici Znanstvenega društva za humanistične vede je izšel V/Vl. zvezek njegovih Razprav, ki je obenem zadnji zvezek tega zbornika. Razprave bodo odslej izhajale separatno. V zborniku so nekateri naši najodličnejši znanstveniki, ki so dotlej gostovali po domačih in tujih revijah, našli — poleg že obstoječega Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino — lastno skupno torišče, kjer jih niso omejevali posebni oziri. V šestih zvezkih dosedanjega zbornika je priobčenih 35 razprav od 18 avtorjev. Te razprave so plod ogromnega dela: marsikatera med njimi ima reprezentativen pomen in bi bila v ponos akademiji.

Pričujoč dvojni zvezek se je moral boriti z mnogimi, zlasti zunanjiimi neprilikami. To se deloma očituje v razporedbi snovi, nezaključenosti nekaterih razprav in tudi v zunanji opremi (različni papir), ki pa je sicer vzorna.

Dr. Kidrič je prispeval z razpravo «R a z v o j n a l i n i j a s l o v e n s k e g a p r e p o r o d a». Zgodovina starejšega slovenskega slovstva, katero je avtor podal sumarično v Slovenački in v Narodni enciklopediji in ki prehaja v izdaji Slovenske Matice v širše zasnovani obliki v zaključno formulacijo, dobiva v tej objavi za neko določeno razdobje izčrpno, z navedbo vse literature opremljeno in podprto razpravo. Nje nadaljevanje izide v seriji separatnih Razprav, kjer bodo tudi razložene vse posebne okolnosti ob njenem nastanku. Šele tedaj bo mogoče izmeriti njen pomen, eno je pa gotovo: če se bo bodoči literarni zgodovinar od Kidričeve koncepcije še tako oddaljil po idejni smeri in filozofični poglobitvi, bo moral računati predvsem s to slovstveno zgodovino, ki je naše prvo sistematično in naravnost v problem usmerjeno delo te vrste.

Med zaključenimi razpravami je gotovo najtehtnejša in za slovenskega izobraženca najzanimivejša Prijateljeva «Leto 1868. v slovenski literaturi». Vredna je, da se pri njej nekoliko pomudimo. Z njo je letnica 1868., katero je za razdobnico rabil najprej dr. Grafenauer in jo z nekoliko drugimi vidiki sprejel dr. Prijatelj (o periodizaciji gl. LZ 1924.), definitivno obveljala za razmejnico v slovenski literarni zgodovini. Svoje metodično izhodišče izreka avtor v nemško pisanem povzetku, kjer pravi, da rešuje problem «vom Standpunkte der Generationslehre». Omenjajoč uvodoma prve novotarske čine mladloslovenske generacije in obravnavajoč pojave, ki so prinesli nov literarni pokret, dospe do leta 1868., ki ga označuje za peripeitijsko (prevalno) leto, in našteje vse v tem letu izvršene važnejše programne bojne čine mladine (597), katere v nadaljnjih izvajanjih zaporedoma na široko razvija in opredeljuje po dalekosežnosti: 1.) Nadaljevanje Stritarjevih «kritičnih pisem» v Glasniku (obračun s Koseskim 411—427, 447—450; Cigaletova

afeta 427—431); 2.) izdaja almanaha Mladike kot samostojnega literarnega glasila (za bojevit značaj in proti 396, 397—411, ovire; Jurčičeva življenjska kriza 450—459, izid in sprejem almanaha 459—467); 3.) ustanovitev Slovenskega Naroda (se omenja mimogrede 431; članki v listu, kritike in polemike; prvi razkol: Pajk; Stritarjevo stališče 431—447); 4.) priprave za ustanovitev novega lista po Janežičevem odstopu Glasnika Jurčiču in Stritarju (Jurčičeva kriza 456, 467—479); 5.) okrepitev «dramatičnega društva» v Ljubljani (479—495, začetno delovanje 495—499). Razen teh petih činov je imela pomen obnovitev telovadnega društva (499—502).

Na ta način je v razpravi dr. Prijatelj prvič obdelal pod enotnim vidikom, na nekaterih mestih popravil in ponekod precej razširil, kar vemo o mladostovenskem nastopu iz njegovega «Kersnika» in zlasti iz Stritarjeve antologije in Opomb k Jurčičevim Zbranim spisom IV. Ako upoštevamo še politično stran tega nastopa, ki je avtor razpravljal v njej v LZ 1924. (z evropskim ozadjem) in v Razpravah IV (ustanovitev Naroda!), je slika pač vsestransko osvetljena. V pričujoči razpravi je prvič raziskan prvi razkol v mladostovenskem taboru, prvič v tem obsegu sprejem Mladike, tako da je formulacija na str. 467. striktno dokazana in gotovo osrednji rezultat študije, ki se oslanja na definicijo na str. 397. in se veže v formulaciji na str. 479. z nadaljnjim razvojem. Novi so tudi še nekateri drugi podatki; zlasti je bistveno izpopolnjen odstavek o dramatičnem društvu, dalje popolnoma predelani odstavki o Stritarjevih člankih. Poglavitni vir za zgodovino Stritarjeve akademije so poleg žigonovih objav v LZ 1913. in 1919. pisma, ki jih je pisal Levec svoji nevesti (in poznejši prvi ženi) Jerici Dolinarjevi; teh pisem, katerih prepis citira Prijatelj (396, 397, 398, 407, 409, 469, 470, 478, 479), njuna hči Vida († 1918), moja mati, ni uničila, ampak se nahajajo med njeno zapuščino v mojih rokah.

Razprava je spisana živahno in zanimivo. Avtor ne ugotavlja samo dejstev, ampak se ob vsakem razgleda in ga ovrednoti po novosti in vplivnosti. Vsi značilni članki, polemike, kritike itd., zlasti Stritarjeva «kritična pisma», se obsežno glosirajo in ocenjujejo, a s historično relativnega stališča. Zdi se pa, da ponekod to stališče ni obdržano z istimi perspektivami, tako da so vprav nekatere manj vplivne izjave strože sojene. — Omejitve potrebuje stavek, da je Stritar z besedami «...ali hočemo Slovenci imeti svojo literaturo po izgledu drugih narodov itd.» v Glasniku 1867. prvi med Slovenci pomiril našo literaturo ob svetovno merilo (385). Čopova privatna pisma tu samo omenim. A 1833. je Čop v Illyr. Blatt za prevodom Čelakovskega ocene III. zvezka Čbelice priobčil svoje opombe. V članku opredeljuje bistvo omikane jezika; važna mu je njega usposobljenost za izrazilo v višjih krogih življenja in znanosti. V tem smislu določa namen Čbelice. Govoreč o Prešernovi vnanji obliki, zagovarja njegov «eklekticism» v metričnih formah in se sklicuje — na zglede drugih narodov. Prešernovo Novo pisarijo postavlja ob bok Alfierijevimi «I Pedanti». In zdi se mi, da so prav v Novi pisariji, ki je izšla 1831. v II. zvezku Čbelice, prvič v slovenski knjigi — tu seveda kot «negativ» — zavestno postavljena najvišja umetnostna merila. Samo ti absolutni vidiki dajejo smisel tej zabavlji kakor tudi poznejši Čopovi in Prešernovi pravdi s Kopitarjem. Razločno je isto zavest izrekel Prešeren v Sršenih v Čbelici III (1832). Najznačilnejši med njimi je epigram «Zakaj ni naši pisariji prišel zlati čas», katerega je pesnik v Poezijah pod naslovom Vzrok nezlatega (= neklasličnega) veka uvrstil takoj za Predgovor in Zagovor in mu s tem dal načelen pomen. [Nekdo — ki ni dotlej še nobenega Prešernovega pisma bral — me je

opozoril, kako so epigrami v Prešernovih Poezijah pri vsej prešernosti v bistvu resni in da se po tem ugodno razlikujejo n. pr. od večine župančičevih. Etosa svoje satire se je Prešeren dobro zavedal; ni čudno, da ga je hotel izraziti tudi simbolično s številom epigramov: Es liegt mir viel an der Zahl 20, als dem Duplo der 10 Gebothe Gottes (Prešeren Čopu 5. II. 1852)]*.

Druga Prijateljeva študija «Med Levčevim „Ljubljanskim Zvonom“ in Hribar-Tavčarjevimi „Slovanom“» obravnava zakulisne afere iz prvih let Ljubljanskega Zvona, iz dobe, ko sta živela politika in literatura v neki čudni, nam komaj še umljivi simbiozi. Tu so prvič uporabljena nekatera pisma (n. pr. Staretova korespondenca). Razprava ni zaključena in se bo nadaljevala.

Z nizom Prijateljevih študij, priobčenih največ v Razpravah in v ČJKZ, je z malimi vrzeli izdelana slovenska kulturna zgodovina nekako od 1848. do nastopa «moderne», s posebnim ozirom na vsakokratno literarno, politično in družabno stanje in z obilnimi donosi k razvoju slovenske literarne kritike in slovenskega gledališča.

Lončarjeva razprava «Dragotin Dežman in slovenstvo. (Boj za slovenski narodnopolitični program)» prinaša nekatere popolnoma nove podatke iz življenja te tragične osebnosti. Priobčen je prvi, deskriptivni del razprave. Drugi, analitično-kritični del izide posebej. Zanima nas, kako bo Dežmanov razvoj iz Slovenca in Slovana v nemškega Kranjca in avstrijskega ustavotvorca psihološko razložen.

Kosova študija «K postanku slovenske zapadne meje» osvetljuje važno poglavje iz slovenske teritorialne zgodovine.

Na čelu zbornika je Skokova razprava «Držičev „Plakir“». Avtorjev namen je, raziskati, kako dalmatinski pisatelji slavizirajo vsebino in stil italijanskega genrea. Izhodišče mu je Plakir (Grizula), pastorage Marina Držiča. Skok ugotavlja, da pastorage ustreza renesančni estetični konceptiji. Med drugim opozarja na klasično zaokroženost in renesančno simetrijo (prim. simetrično trikotnijo in arhitektonski paralelizem v prologu, 13; simetrija je ključ za vsebino dela in vlogo oseb, 32; dalje 18, 24, 28). Študija tvori začetek serije, ki se bo nadaljevala.

Radojčičeva razprava «Istorija Srbije Franje Ksavera barona Pejačevića» raziskuje svojevrstni pomen malo uvaževanega srbskega historijografa in ocenjuje njegovo delo.

Oštirjeva nemški pisana razprava «Kleinasiat. Termilai „die Wölfischen“» se vredno uvršča med druge avtorjeve razprave v alarodščini.

Sovrè v «Donosu k tekstovni kritiki Senekovih pisem ad Lucilium» bistrourmno in smiselno vzpostavlja nekatera izkvarjena mesta v Pismih rimskega filozofa-stoika.

* K moji oceni Prešernovega Zbranega dela (Pirjevec-Glonar) LZ 1929., 440: Moja zahteva, da pridi v zbirko «za nedotaknjenimi (slov.) Poezijami nedotaknjen Nameček» je nesmiselna, ker je moja trditev, da Nameček ponovi «Slovenskih Poezij strnjeno kompozicijo» napačna. Muzejski izvod cenzurnega rokopisa Poezij sestoji iz sedmih delov v naslednjem redu: I. Pesmi. II. Balade in romance. III. Različne poezije. IV. Gazele. V. Sonetje. VI. Nameček nemških in ponemčenih poezij. VII. Krst pri Savici. Na str. 72. Žigonovega Kronološkega pregleda je pomota. — Moja trditev, da so nastali Sonetje nesreče pred Julijino dobo, ni v ničemer utemeljena.

Razprave, kakršne so zdaj pred nami, nas navdajajo z zavestjo, koliko in kakšno delo je pri nas opravljeno v tistih vedah, ki so v resnično kulturnih razmerah najtesneje spojene z duhovnim življenjem naroda, a obenem opozarjajo, kako visoke, kako težke naloge še čakajo rešitve. Znanstveniki, ki so društvo in zbornik ustanovili, so nadaljevali v isti smeri, v kateri so še pred njuno ustanovitvijo začeli; tako zaradi kontinuitete izsledovanja očitek o enostranosti pač ne bi bil pravičen. In kakor so si naši nazori o tem in onem navzkriž, v enem se moramo strinjati, v tem namreč, da naj tudi znanost po svojih močeh podpre izgraditev prave narodne kulture. Zato ji želimo, da se vselej reši iz dveh največjih nevarnosti produktivne znanosti: da se postavi v bran diletantizmu, a tudi, da se ne poaleksandri.

P e r o P a j k.

Dušan L. Milačić: *Le Théâtre de Honoré de Balzac*. Hachette, 1930.

Hotič doseči doktorat v Franciji, so nekateri srbski profesorji objavili obsežne teze o tamkajšnjih slovstvenikih. Tako Vojislav Jovanović o Mériméejevi «Guzli» (1910), po vojni pa Miodrag Ibrovac o parnasovcu Joséju de Heredia, Nikola Banašević o tragedu 16. stoletja Bastieru de la Péruse, Aleksander Arnautović o dramtiku H. Becque-u in letos naš naslovnik o Balzacovi odrski proizvodnji. Take razprave vsebujejo redno po dva zvezka. Milačić prinaša v prvem vse nenatisnjene in neuprizorjene Balzacove igrokaze, v drugem pa podrobno študijo in vso zgodovino najslavnejših njegovih iger.

Balzacov duhovni svet je še čudovito živ. Drznost nekaterih njegovih značajev v romanu napoveduje tipe, kakršne sta v naši dobi ustvarila Marcel Proust in André Gide. Njegovo «Dekle z zlatimi očmi» je s svojo bujno romantiko predhodnica vsem Bilitidam, všteti Louysovo, Estera Van Gobseck pa vsem kurtizanam in damam s kamelijami.

A kako to, da Balzac, tvorec izredno dramatičnih položajev, ni dosegel zadostnega priznanja pri občinstvu? Morda radi preobilice in sojemnosti svojih darov, svojih vidikov, svojega bistrea? Je li gledal preistinito? Navzlic izpoddrskom na deskah, ki pomenijo svet, ga je vedno vleklo nazaj. Ljubezen do teatra razodeva že skupni naziv njegovih romanov: *La Comédie Humaine*. Njegov književni prvenec je zajetna drama v verzih, *Cromwell*. Zgodaj je zasnoval celo vrsto glum, med njimi *Zamorca*, podrejenega Otela, ki je preplašil čitalški odsek pozornice *La Gaité*. Ko je imel že vrsto romanov v dobrem, se je obrnil ponovno k Taliji: *Starost dona Juana* in *Rihard z gobastim srcem* naj nam zadostujeta za dokaz. Leta 1839. je poskusil spraviti na pozorišče *Zakonsko šolo*, la Renaissance ga zavrne, tako da jo šele Antoine 1910. prikaže v Odeonu. Novost tona in dialoga, ves realizem, ki je oplašil Balzacove sodobnike, ima v kali odlično poznejše dramsko ime: Henry Becque.

Zatem je nastopil *Vautrin*. Fr. Lemaître je prevzel vlogo tega bivšega ničvredneža, ki se je poboljšal, toda njegova naličnica in pričeska sta tako spominjali na kralja Louisa Philippa, da je redarstvo prepovedalo nadaljnje predstave.

Večji učinek so si priborile dramatizacije Balzacovih romanov, kakršne so priredili drugi pisci, n. pr. *Colonel Chabert*, *Valentine*, *Duchesse de Langeais*, *Fille de l'Avare*, *Père Goriot*, *Gars*, *César Birotteau* in drugi.

V večni denarni stiski — navzlic ogromnim knjigarskim uspehom — ponudi Balzac Odeonu *Les Ressources de Quinola*, nenavadno snov, ki bi zanimala Claudela. Predstava je izzvala vihar kakor deset let prej Hugojev

Hernani. Balzac je kupil vse vstopnice, da bi jih po svojih cenah naprej prodajal. Ko je bilo vse končano, so ga našli smrččega v loži. Gospe Hanski, kesnejši svoji ženi, je pisal: «Pri vseh sedmih predstavah je občinstvo nepretrgoma žvižgalo in ni maralo niti poslušati.» Leta 1863. je Vaudeville prav uspešno 45krat uprizoril Quinolo.

Gmotni dobiček tega umotvora je bil neznaten. Zato se je avtor zopet posvetil romanu in 1842/1843. dovršil nekaj prvovrstnih umetnin. Tako je mogel obiskati Hansko v Petrogradu. V njegovi odsotnosti je Gaité uprizorila njegovo družabno satiro *Paméla Giraud*, ki je pozneje doživela ponovitve.

Vrnivši se iz Rusije, obdela Mačeho. Théâtre Historique jo sprejme: 42 predstav. Smela drama pomeni premladitev tačasnega teatra ter napoveduje Becque-a in Curela. Zatem jo je 1859. oživotvoril Vaudeville in mladi Sarcey je v njej pozdravil prihod realizma na pozornico.

Leta 1848. je ponudil Francoskemu teatru *Mercadeta* ali *Dobičkarka*. Ravnatelj Lockroy mu nasvetuje nekaj sprememb. Balzac predela zadnji dejanji, potem pa čita odboru z izrednim ognjem. Poslednje dejanje je bilo sijajno. Toda niti črke ni bilo na papirju. Balzac pač ni bil utegnil prepisati in ga je znal na pamet.

Uprizoritev *Mercadeta* se je zavlekla radi zadnjega Balzacovega potovanja na Rusko. To je navzlic Dennesyjevim popravam, prav za prav potvaram, najboljši dramski proizvod one dobe. Sarcey ga primerja najtrajnejšim Molièrovim mojstrovina. Kako tudi ne? Balzac, ki je bil v večnih denarnih zadržah in zadregah, je korenito poznal prekupuhe in odrtnike.

Sedaj je našel svojo pravo žilo. Toda izrabljati je ni mogel, ker ga je bela žena odvedla s svatbe v neizvestno onostranstvo. In ko bi René Benjamin, ki je orisal Balzacovo «čudežno življenje», to izoblikoval v dramo, bi nevedni gledalci ne verjeli v resničnost predočenih dogodkov. A. Debeljak.

K R O N I K A

Koncerti. Komorni koncert skladb Slavka Osterca (10. februarja 1950.). Kar se vidi iz Osterčevega koncerta, je predvsem to, da je komponist pristen komik in da bi storil najbolje, če bi si poiskal dober tekst za komično opero in ga uglasbil. To misel zagovarjajo njegove «4 šaljivke» za sopran in dva klarineta (zlasti II. in IV.) ter «koncert» za oboo, basklarneto, rog in vijolo (Vivace, Allegro). Živahnost se mi zdi najbolj naravni izraz Osterčevega značaja.

Ciacono za vijolo slabi dejstvo, da na najbolj nepričakovanih mestih nastopijo ritmi iz dramatične muzike, ki pa morajo biti posebno utemeljeni, da jih človek lahko uvede v komorno muziko.

«Vstajenje», samospev za sopran in vijolo, stavi virtuoznost instrumenta v ospredje, tako da pevski glas nekoliko zaostaja za njim. Od «4 Gradnikovih pesmi» za kontraalt in godalni kvartet je najbolj enotna in najboljša «Pesem dekleta». Kvartet v teh pesmih ni samostojen korpus, ampak harmonična podlaga, podrejena pevskemu glasu. Mogoče bi bilo bolj primerno, komponirati te pesmi za sopran.

Najbolj enotno in najboljše delo tega večera je bila «Sonata» za vijolo in klavir, prav smotreno izdelana skladba, ki jo lahko vzame v študij vsak resno misleč vijolist, zlasti, ker literatura za vijolo ni ravno preveč obilna.

S. Osterc je zelo agilen, včasih se mi vidi, da kar preveč, in to zato, ker se mi za komponiranje ne zdi potrebno le tehnično znanje, ki je skoro prvi pogoj za vsako zrelo delo, ampak tudi jasna predstava o tem, kaj hoče človek povedati.

Sodelujoči: Osterčeva (klavir), Mezetova in Golob (petje) ter Ivančič, Šušteršič, Flego, Gregorc, Hafner, Ruch, Ffeifer, Stanič, Bojde (instrumentalisti).

Takih koncertov bi bilo želeti več.

Klavirski koncerti: Klavirski koncert Jadvige Poženelove 2. decembra 1929. je pokazal manj prepričevalen nastop kot njen prvi. Program je bil deloma monoton, dasiravno je imel svoje jasne točke zlasti v Couperinu in Schumanovih «Simfonskih etudah», ki so v interpretaciji pokazale način njenega študija, slonečega na konstruktivnem pojmovanju posameznih fraz, ki tvorijo glasbeno umetnino. V začetku medlo atmosfero je pianistka končno razpršila s Schumanom, ki je nanjo stavil največje zahteve, in ki jih je najbolje ovladala. Igranje J. Poženelove se hvalevredno razlikuje od mnogih povprečnih pianistov po frazeološkem, iz muzike zraslem pojmovanju in čisti igri. Želeti bi bilo, da se ne ustraši dela, ki bo še potrebno, da doseže vsezmagajočo popolnost.

S klavirskim koncertom z dne 12. maja 1930. si Karmela Kosovelova nikakor ni utrdila postojanke, pridobljene si s svojim prvim koncertom. Kot glavno točko je igrala iste «Simfonske etude» kot J. Poženelova, le da razmeroma slabše. Igranje K. Kosovelove ne izhaja iz kompozicije same, marveč iz momentov, ki leže izven nje. Njena interpretacija podaja njeno trenutno razpoloženje, ne da bi le za trenutek postalo pravo občutje. S tem se skladbam vsilijo stvari, s katerimi same nimajo opravka, igranje pa dobi nekaj konfuznega, neustrezajočega. Po pravici povedano, od nje sem pričakoval vse kaj boljšega.

Vse hvale vredno pa je, da je ena kot druga pianistka sploh nastopila samostojno, dasiravno ni igrala slovenskih stvari ne prva ne druga.

Pevski koncerti: Pavla Lovšetova si je izbrala za koncert dne 4. aprila 1930. spored, ki je moral posebno zadovoljiti publiko, ki ima pri koncertnih prireditvah rada kolikor mogoče malo posla. Predvsem je pevki treba šteti v dobro, da je imela na sporedu v prvi vrsti slovanske skladbe (Borodina, Novaka, Lajovica, Osterca itd.), katerih avtorji so bili, kakor so v oklepajih navedeni, po vrsti najboljši. Petje P. Lovšetove ima toliko prednosti, da bi bilo težko najti primernih pohvalnih besed. Prava koncertna pevka je. Pevka, ki si izbira sporede po svojem psihičnem razpoloženju, kar je čisto v redu. Če bi pri izbihi le malo strože gledala na kvaliteto, bi gotovo ne bilo slabo. Pevko je spremljal Lipovšek Marijan, mogoče celo malo preveč diskretno.

Zborovi koncerti: Koncert «Učiteljskega zbora», ki je absolviral koncertno turnejo po Češkoslovaškem, je bil najmočnejša afirmacija v dosedanjem obstoju tega zbora, nič manjši dogodek pa ni bil za opazujoče občinstvo, ki ga take stvari zanimajo. Spored je bil umetniško močan in vsestransko reprezentativen. Slovenci (Lajovic, Ravnik, Kogoj, Adamič) so se tu pokazali kot individualno samostojni muziki, medtem ko je v skladbah hrvaških komponistov (Štolcer, Dugan ml., Grgošević, Papandopulo) bilo opaziti iz folklor razvit način dela, ki vzbuja vtis enakosti in vpliva kot ponavljanje nečesa, kar je že nekdo povedal. Narodno pesem sta zastopala Mokranjac in Žganec. Ne oziraje se na to, so skladbe tega koncerta brez izjeme

predstavljale kvalitetna dela, so nekatere poleg tega nudile težko premostljive ovire (zlasti «Žabe» in «Vrabc»), katerih se pa zbor ni ustrašil. Da jih je tako častno rešil, mu daje nekako kvalifikacijo.

Kar se tiče glasov, ni mogoče trditi, da so vsi polnovredni. Gotovo je, da jih bo treba še nekaj pridobiti. Zbor je zlasti vidno napredoval v intonacijskem oziru, ki je zdaj na najboljšem potu do čistosti, kakršno mora imeti vsak zbor, ki ima ambicijo, nastopati kot važen reprezentativen kulturne činitelj. Še par let konstantnega dela v pevsko tehnični smeri in zbor lahko najpreprostejšega človeka prepriča o svoji samobitni potenci, kot jo zbor vsekar hoče doseči.

Ženski zbor se je posebno izkazal pri intonacijsko težkih «Žabah» (Lajovic) in pri Ravnikovih dveh (Zimska, Kmetiška), mešani pa pri vseh ozirih težkih «Vrabcih» (Kogoj).

Zbor je dirigiral Srečko Kumar, čigar inicijativnosti in energiji se je posrečilo, spraviti zbor tako daleč. Izbral je karakteristična dela iz slovenske in hrvaške moderne, kar mu moremo šteti v zaslugo, zlasti, ker je izvajal skladbe, ki jih drugi ne zmorejo.

Koncert «Ljubljanskega Zvona» je očitno pokazal, da zbor ni več na tisti stopnji, kakor je bil nekoč. Način petja je približno tak kakor po navadi po cerkvah: za vse skladbe enak. To se pravi, prepuščati skladbam, da delujejo golo, brez interpretacije, kar se je v tem primeru slabo obneslo. Boljše so bile skladbe Schwaba, Kimovca in Dolinarja, najboljše pa Adamičeve «šaljivke», ki so pisane v dobri pevski tehniki, vendar pa ne tvorijo nikake suite, ker nobeno ciklično delo ne sestoji iz samih enakih tempov. Najsi je bil koncertni spored sestavljen samo iz del domačih avtorjev, tega koncerta ni mogoče hvaliti, kakor bi človek rad. Dirigent: Zorko Prelovec, sodelujoči: Betetto, Ramšakova, Lipovšek, Svetel.

Z veseljem moram konstatirati, da so se pevska društva drugega reda dosti zboljšala. Nemuzikalno prednašanje polpreteklega časa je tako rekoč popolnoma izginilo, sporedi imajo neko upravičenost in neko vrednost. Zlasti je treba omeniti koncert Grafike (Gröbming) in «Cankarja» (Perko).

V zadnjem času so v Ljubljani koncertirali tudi Angleži. Pokazali so nam historičen pregled svojih skladateljev, ki so v zborovi produkciji najplodovitejši in najmočnejši. Marsikatera skladba se je sicer današnjim ušesom zdela morda čudna — historično gledana pa je prireditev bila vsekakor zanimiva in vsestransko poučna. Ob tej priliki smo tudi lahko opazili, da naša zborovska literatura ni, da bi se podcenjevala. — Dirigent zbora: Fagge.

Tudi Zamorci so nastopili. Pokazali so se intonačno zelo sigurne pevce, o pesmih pa je občinstvo pričakovalo, da so malo drugačne. Pete pesmi so preproste in kažejo mestoma veliko sličnost z nekaterimi našimi.

Koncert pevskega zbora «Glasbene Matice» (14. aprila 1950.): Spored je obsegal dve karakteristični deli zadnjega časa: Štolcerjevo «Balkanofonijo», močno samostojno delo, pač najboljše, kar jih ima Jugoslavija na polju simfonske muzike, in Vycpálka kantato «O poslednjih rečeh človeka», učinkovito izdelana skladba z meštoma predolgimi medigrami in premnogimi enako močnimi viški, dobrim vokalnim in instrumentalnim stavkom.

Prednašanje obeh del, pri katerih je nosil glavno breme orkester, je bilo dobro, to se pravi, delom ustrezajoče. Dirigiral je M. Polič. Poleg že omenjenega orkestra in pevskega zbora «Glasbene Matice» sta sodelovala Majdičeva in Grba, ki sta se pa komaj slišala iz orkestra.

«Orkestralno društvo» je dalo na svojem koncertu (10. maja 1950.) Franckovo «Simfonijo», v začetku katere nas je prijetno presenetil zvok godal, pri katerih smo se v Ljubljani že odvadili pričakovati kaj tona. Žal, da je bilo vse, kar leži med ekstremnimi legami, precej negotovo in nikakor ni podpiralo ostalega. «Preludij in Scherzo» L. M. Škerjanca nista to, kar hočeta biti po naslovu, pa tudi ne glede na to, se Škerjanc s tem delom ne more ravno ponašati. Najbolje igran je bil Lisztov «Es-dur koncert»; pri klavirju Noč, ki ga je odigral bravurno, čeprav so bile pasaže nejasne.

Orkestralno društvo po Jerajevih godalnih koncertih na zunaj sicer ne beleži posebnih uspehov, njega tiho delovanje pa utegne vendarle počasi postati lep prinos naši kulturi.

Orkester je bil sestavljen iz opernega orkestra, muzike Dravske divizije, članov Orkestralnega društva in gojencev Državnega konservatorija. Dirigent: L. M. Škerjanc.

V juniju 1950. je priredil državni konservatorij štiri produkcije in zaključno akademijo. Prireditve so pokazale solidno delo konservatorija v vseh predmetih. Predvsem je treba zabeležiti uspehe instrumentalnega oddelka Šlaisa, Berana in Launa (z učenci Šušteršič, Ornik, Gregorc, Leskovic, Bajde), pevsko šolo M. Hubada (Gostič, Marčec, Jug, Dolenc), Foedranspergove (Mezetova, Golobova) in Wistinghausenove (Korenčanova) in klavirski pouk J. Ravnika (Lipovšek, Novakovičeva, Šivic). Za IV. produkcijo je L. M. Škerjanc instrumentaliral pet Lajovčevih pesmi in svojo «Vizijo». Posebno posrečena je njegova in Lajovčeva «Begunka pri zibeli». Pri akademiji me pomotoma ni bilo.

Radio-Ljubljana oddaja programe, odvisne od prilik, katerim pa manjka prave smernice. Kot izventeritorialen faktor, mislim, da ne bi imela edino tega smotra, razkazovati svetu, da je zadnja postaja na svetu.

V dobi, odkar sem prevzel posel, da poročam o našem koncertnem življenju, se je morda vršil še kak koncert, o katerem ne poročam, bodisi da vstopnice sploh niso bile dostavljene ali pa da so bile dostavljene prepozno ali na nepravilni kraj.

Marij Kogoj.

André Maurois: Byron. Izmed letošnjih francoskih biografičnih knjig sta kritika in občinstvo prisodila prvenstvo obširnemu, dva zvezka obsegajočemu življenjepis Byrona, ki ga je spisal André Maurois. Plebiscit visoke naklade, ki jo je ta spis dosegel v nekaj mesecih po izidu, ne pričuje samo o značilni priljubljenosti «romanizirane biografije», marveč je tudi glas za Mauroisa samega, ki si je že prej z biografskim romanom Shelleya in še bolj z življenjepisom državnika Disraelija pridobil neredko popularnost v plemenitem pomenu te besede. Francoska kritika je dolgo pričakovanega Mauroisovega «Byrona» sprejela z laskavo pohvalo: E. Jaloux je n. pr. napisal, da ni lepše knjige, ki bi bolj mikavno in ganljivo opisovala Byronovo «tako zanimivo in grozno lepo usodo», Fr. Lefèvre pa je zapisal: «Mauroiseva knjiga je pretresljiva, ne v zadnji meri zbog tega, ker v življenjskem prizadevanju ne navadnega človeka XIX. stoletja čutiš življenjski ritem sodobnosti, veselje in žalost današnjega človeka, ki v Byronu čuti svojega brata, kateremu je bilo dano, da vse to ne samo opeva, ampak tudi preživi.»

Dejal bi, da Lefèvreova sodba ni v ničemer pretirana: pri čitanju te čez vsakdanjo mero zajemljive knjige sem imel ves čas občutek, da je Byron v samem jedru svoje čudi bližji človeku po svetovni vojni, nego je bil pozitivističnemu, meščansko-liberalnemu človeku druge polovice 19. stoletja. Čutim, da obenem z Byronovo naturo trepeče vse ozračje okrog njega, in ni li današ-

n. pr. samo Taineova naturalistična metoda, saj se duševnost s svojo nepreračunljivo in neizmerljivo «brezzakonitostjo» nenehoma bori z determinirano telesnostjo in čudjo.

Če bi smel vsaj ognjeviti hvali, ki je bila že zapisana o Mauroisevem «Byronu», pristaviti skromen piskerček svojega okusa, bi za zaključek pripomnil, da mi je bila ta knjiga med precejšnjo kopico prečitane papirja največje letošnje knjižno doživetje.

B. Borko.

Tridesetletnica smrti Friedricha Nietzscheja. Letos (25. avgusta) se je navršilo trideset let, kar je umrl v Weimarju Friedrich Nietzsche, čigar duh je že deset let pred telesno smrtjo onemoglo klonil pred uničujočo voljo prirode. Tridesetletnica smrti ni vzbudila samo spominov na Nietzschejevo osebnost in nje prometejsko usodo, marveč je tudi oživila in še bolj razširila njegovo delo. Med svetovno vojno so Francozi in Angleži govorili o Nietzscheju kot penatu nemških strelskih jarkov; v službeni propagandi se je češče pojavljala Nietzschejev «nadčlovek». Znano je, da je «Feldausgabe» knjige «Also sprach Zarathustra» šla v stotisočih med vojaštvo. Nemara korenini že tu spor za Nietzscheja, ki vznemirja njegove častilce v Nemčiji in ki se je v zadnjih letih pojavil v obliki spora za Nietzschejev arhiv v Weimarju. Že davno prej so nekateri krivo tolmačili Nietzschejevo miselnost in so tega brezobzirnega kritika meščanske morale in ideologije angažirali za politične namene. (Podobno se je zgodilo našemu Ivanu Cankarju, ki so ga v letu Gospodovem 1950. proglasili za rodoljuba doline šentflorjanske.) Odtod tudi angažiranje Nietzscheja za smotre nemškega militarizma v svetovni vojni. Povojne borbe med levico in desnico so se morale nujno dotakniti tudi vprašanja, kaj je z Nietzschejem, ali: čigav je? Prisvajali so si ga levičarji in desničarji; njegove ideje so delno vplivale na miselnost italijanskega fašizma, zlasti pa so — zopet krivo umevane — oplodile mlade nemške desničarske pokrete, kakor so narodni socialisti. Levičarji so s polno pravico opozarjali na Nietzscheja kot odločnega defetista malomeščanskega sistema in kot bojovnika za človeka bodočnosti, ki vstaja iz proletarskih slojev. Spor pa se je tolikanj napihnil zaradi tega, ker je Nietzschejeva ostalina v Weimarju bila v upravi izrazitih desničarjev, predvsem filozofove sestre gospe Foersterjeve. Ta uprava ni samo onemogočala vsako novo izdajo Nietzschejevih del, marveč tudi ni hotela objaviti vse ostaline in drugega zanimivega gradiva, ki bi postavilo Nietzscheja v ostrejšo luč. V Weimarju so si smotrno prizadevali, da bi kar moči zakrili prave Nietzschejeve religiozne in politične nazore in mu tudi za bodočnost nadelo gloriozo malika nemških strelskih jarkov.

Sedaj se spor za Nietzschejev weimarski arhiv bliža koncu. S 1. januarjem prihodnjega leta postanejo Nietzschejevi spisi prosti. Zaradi tega so se nekatera založništva že zdaj podvzela, da pripravijo nove in cenene izdaje, tako da bo Nietzsche šele postal prava posest nemškega naroda. Z novimi izdajami stoprv prihaja nietzschejanski val; bodočnost bo pokazala, koliko pozitivnega bo obrodil. Znano leipziško založništvo Kröner je izdalo Nietzschejevo zbrano delo v redakciji Nietzschejevega arhiva (20 zvezkov), dalje priročno izdajo v šestih zvezkih v redakciji A. Bäumlerja, izbor iz Nietzscheja v dveh lepih in ceneni knjigah in naposled večino posameznih del v žepni izdaji in po zelo nizki ceni. Še cenejšo izdajo Nietzscheja je napovedala za prihodnje leto znana Reclamova Univerzalna knjižnica. Obilno poganja tudi bibliografija o Nietzscheju.

B. B.

Urednikov «imprimatur» dne 22. novembra 1950.